

Dilemman i förhørsledarrollen

Gunilla Blomberg

Maria Wolrath Söderberg

Dilemman i förhørsledarrollen

Gunilla Blomberg

Maria Wolrath Söderberg

Denna publikation ges ut under en
Creative Commons-licens
Erkännande 2.5 Sverige (CC BY 2.5 SE)

Södertörns högskola
(Södertörn University)
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge

www.sh.se/skriftserier

Omslag: Jonathan Robson
Formgivning: Per Lindblom & Jonathan Robson
Tryck: Elanders, Stockholm 2019

Läromedel från Södertörns högskola 5
ISSN: 1652-3067
ISBN: 978-91-88663-60-3

Den här skriften handlar om förhørsledarrollens komplexitet. Den tar avstamp i en erfarenhet som jag, Gunilla Blomberg, har haft i min yrkeserfarenhet och som jag tycker fångar många av de svårigheter man måste tampas med som förhørsledare och som har att göra med tillitsskapande och sanning. Den berör en situation som jag tycker är representativ för hur ens professionalitet kan utmanas när regelverk, effektivitet, moral och olika yrkesroller krockar. Essän bygger på min berättelse om ett fall och på min erfarenhet, men hela texten och framför allt reflektionen och den teoretiska diskussionen är skriven tillsammans med Maria Wolrath Söderberg som är lärare och forskare på Centrum för praktisk kunskap. Arbetet har ingått i ett projekt där man undersöker möjliga sätt att överbrygga klyftan mellan forskning och profession som lätt uppstår i polisutbildningen.

Gunilla Blomberg är kriminalinspektör och kurschef på Polisen region Stockholm.

Maria Wolrath Söderberg är fil. dr i retorik, ledare för Södertörns högskolas pedagogiska utvecklingsenhet och forskar bland annat om praktisk kunskap i komplexa situationer.

Innehåll

Dilemman i förhørsledarrollen	7
Ett människohandelsfall	11
De inblandade personerna	11
Min berättelse	12
Vårt arbete som förhørsledare i ärendet	15
En kort sammanfattning av förhören i ärendet	16
Förhören med Ruslana	17
Har vi en målsägande inlåst?	20
Domar	20
Vad kan vi lära av den här berättelsen?	23
Tillitens betydelse och komplexitet	24
PEACE	24
Men tilliten måste vara dubbelsidig	26
Sanningen och lögnen	29
Ett öppet undersökande	30
När kan man lita på en lögnare?	32
Att känna igen sanning när man hör den	35
Vi vill ju ha vår story	36
Polisens och åklagarens roller	42
Etiska dilemman förhørsledarrollen	46
Ansvar	46
Ärlighet	48
Medkänsla	48
Förhørsledarens professionella identitet	52
Att lära sig av erfarenheten	54
Det är inte alltid som vi tror	55
Forskningens användbarhet	55
Källor	59

Dilemman i förhørsledarrollen

De senaste åren har vi upplevt flera fall där det visat sig att människor som blivit dömda eller varit misstänkta under längre tid varit oskyldiga. Det är fall där polisen låst sig vid en förklaring trots svag bevisning. I några kända fall råder fortfarande oklarheter om vem som varit gärningsman eller om det funnits någon sådan över huvud taget. Ett exempel är pojken Kevin som mördades 1998, där två pojkar, fem och sju år gamla, länge ansågs ha utfört mordet. Efter en återupptagen förundersökning frikändes de helt den 27 mars 2018 (Wetterqvist 2018; Josefsson 2017). Ett annat fall gäller Tommie Karim som misstänktes ha mördat sin sambo Anna 2005 och som satt häktad i två månader och blev av med vårdnaden av sitt barn tills det framkom att sambons fosterbroder legat bakom mordet (*Kalla fakta: "Fallet Tommie Karim"* 2009). I ett annat fall i Södertälje 1986, dömdes en ung man, Samir, för mordet på sin styvmor. Han friades 2016, efter 30 år, då det visade sig att han tagit på sig mordet för fadern (Johansson och Sabri 2017, målnummer Ö7110-15). Det mest uppmärksammade fallet gäller förstås Thomas Qvick som mellan 2010 och 2013 friades för alla de mord han tidigare dömts för (*Bergwallkommissionens betänkande* 2015; Josefsson 2013). I alla de här fallen har polisen fått kraftig och berättigad kritik för de förhörsmetoder som användes.

Sådana här misstag får helt enkelt inte göras. Polisen lyder under regeringsformens regler, Europakonventionen och FNs deklaration om de mänskliga rättigheterna. Kort sammanfattat innebär det att vi skall arbeta objektivt. Den misstänkte skall anses oskyldig till dom faller. Min erfarenhet som polis och förhørsledare är emellertid att detta är långt ifrån enkelt. Det händer att vi och även åklagarna hamnar snett för att vi har bråttom,

inte kan frigöra oss från våra fördomar eller att vi missar att söka eller finna alternativa förklaringar. Risken ökar av stress, ensamarbete eller brister i utbildningen.

På polishögskolan får studenterna en grundutbildning i brottsutredning och en kort introducerande utbildning om förhör. Väl inom myndigheten finns oftast inte tid för mentorskap och ofta minimala chanser att komma med på eller få tid för en ordentlig förhørsutbildning. För tillfället, hösten 2018, finns över huvud taget ingen sådan utbildning eftersom mycket av utbildningsverksamheten avstannat på grund av omorganisationer och prioriteringar av annat. Utbildningar planeras men planerna är ännu i sin linda. Just nu finns hundratals poliser i kö bara i Region Stockholm. Många väntar också på brottsutredningsutbildning och utbildning i barnförhör. Internationellt sett ligger vi långt efter när det gäller förhørsutbildning (Granhag, Strömwall och Cancino Montecinos 2013).

I den politiska debatten är kanske det mest framförda kravet och även det mest uttryckta politiska löftet att antalet polisanställda skall öka. Det är säkert bra, men räcker inte långt om man inte också tar tillvara på den personal som redan finns och möjliggör kompetensutveckling och forskning. I ljuset av de ovanstående fallen är det särskilt angeläget när det gäller förhørsledarrollen. Vi behöver också lära oss av våra misstag och av den kritik vi har fått för att säkerställa att vi arbetar rättssäkert och för att höja kvaliteten i vårt arbete.

I den här essän tar jag ett erfarenhetsbaserat grepp på förhørsledarrollen. Det är dels i syfte att fördjupa min egen kunskap, men också för att dela med mig av reflektioner som jag tror kan vara relevanta även i andra sammanhang. Essän handlar om komplexiteten i förhørsledarrollen och tar sin utgångspunkt i ett fall som påverkade mig starkt som förhørsledare. Erfarenheten fick mig att tvivla och tänka om kring min profession och den påverkade även min människosyn. Även fast det var flera år sedan det hände skaver det i mig ibland. Det var ett fall där det blev tydligt hur viktigt det är att som förhørsledare förhålla sig öppet till alternativa förklaringar och inte låsa sig vid en version. Det var också ett fall där jag upplevde krockar mellan min moral

och min professionalitet kontra lagstiftningen, rättssystemet och andra inblandade aktörer. På så vis tycker jag att ärendet är representativt för hur komplext polisarbetet kan vara och för hur man i olika roller ofta kommer i kläm mellan olika värden, professionella kulturer och ansvar.

Essän är uppbyggd så att jag först berättar ganska utförligt om vad som hände. Därefter undersöker jag vad det var som skavde och varför. Efter vägen diskuterar jag vad man kan lära sig av det här fallet – som förhållsledare och som polis.

Domarna i fallet är offentliga handlingar. Vi har ändå valt att byta ut alla namn på de inblandade personerna och att ta bort en del uppgifter som skulle kunna underlätta identifiering.

Essän är skriven inom ramen för ett projekt på Södertörns högskola som syftar till att integrera professionell polisiär erfarenhet med forskningsperspektiv. Den bygger på min egen professionella erfarenhet som förhållsledare och är skriven i jag-form, men texten är samskriven med fil. dr Maria Wolrath Söderberg utifrån en dialog där Maria stått för mycket av teoriarbetet och artikulationen av de vetenskapliga reflektionerna. Det har varit spännande att uppleva den stora potentialen i ett sådant samspel mellan yrkeserfarenhet och forskningskompetens.

För genomläsning, sakkunskap och kloka synpunkter vill Maria och jag tacka åklagare Christina Voigt, kriminalinspektör Ann-Charlotte Wejnäs, professor i psykologi Pär Anders Granhag, Irena Höglund, gruppchef polismyndigheten, kommissarie Johan Sundqvist, kriminalinspektör Jeanette Lisjak och docent i engelska Liz Kella. Särskilt vill vi nämna kriminalinspektör Anna Elmquist som gjorde en stor insats med en sista samvetsgrann och iderik granskning. Dessutom vill vi tacka Publikationskommittén vid Södertörns högskola och Östersjöstiftelsen.

Ett människohandelsfall

Brottet människohandel beskrivs kort på polisens intranät så här ”Människohandel innefattar separata moment där flera gärningspersoner samverkar, vanligen i olika länder, för att transportera offren från ett ställe till ett annat i syfte för att de ska utnyttjas för olika ändamål”.

Så här beskrivs människohandel i Brottsbalken 4:1

Den som genom olaga tvång, vilseledande, utnyttjande av någons utsatta belägenhet eller med annat sådant otillbörligt medel, rekryterar, transporterar, överför, inhyser, eller tar emot en person att i syfte att han eller hon ska exploateras för sexuella ändamål, avlägsnande av organ, krigstjänst, tvångsarbete, eller annan verksamhet i en situation som innebär nödläge för den utsatte, döms för människohandel. Fängelse lägst två år till högst tio år.

I vårt speciella fall var det fråga om tiggeri.

De inblandade personerna

I det här fallet var många personer var inblandade Jag kommer emellertid huvudsakligen att fokusera på en speciell person, Ruslana, kring vilken det uppstod särskilda dilemman.

Ruslana: 34 år från Ukraina. Vakt och hjälpare åt Pjotor. Misstänkt.

Pjotor: 27 år från Ukraina. Tiggare. Målsägare.

Matteo: 24 år från Moldavien. Gift med Isa och de har tillsammans en fyraårig son. Ansvarig för Pjotor. Misstänkt.

Sergey: Matteos pappa och ledare för den aktuella tiggeriverksamheten i Moskva.

Isa: 28 år från Moldavien. Gift med Matteo. Fostersyster med Nadja. Misstänkt.

Nadja: 32 år från Moldavien. Svensk medborgare. Driver eget företag. Gift med Affram. Misstänkt.

Affram: 35 år från Afghanistan. Svensk medborgare. Gift med Nadja. Tillsammans har de tre barn. Misstänkt.

Min berättelse

Det är den 17 augusti 2008. Jag beordras ut till ett boende söder om stan. Jag är ny på avdelningen som arbetar med trafficking kopplat till handel med kvinnor. Eftersom det är sommar tillfrågas jag och en kollega av gränspoliserna om vi kan hjälpa dem att hålla ett målsägandeförhör med en man från Ukraina. Han har frivilligt kommit in till polisstationen och uppgett att han arbetat som tiggare i Sverige under drygt två månader, men nu har rymt från sina plågoandar.

Jag och kollegan åker ut till ett boende söder om Stockholm. Där möter vi målsäganden Pioter, en ung man utan armar från en bergsby i Ukraina. Under utredningens gång visar det sig att han är professionell tiggare.

Pioter berättar att han bestämt sig för att fly; han är nu helt slut och vill inte längre leva som tiggare. Den aktuella kvällen, den 16 augusti, när han och hans vakt Ruslana ska åka med tåget hem till lägenheten vid 23-tiden, bestämmer han sig för att hoppa av tåget just när dörrarna slår igen. Ruslana är kvar ombord och tåget rullar iväg utan Pioter. Trots hans stora rädsla för svensk polis, rädsla för Matteo, ledaren för tiggeriorganisationen i Moskva, samt rädsor för att något kan hända hans mamma, har han fattat beslutet att fly. Han går till polisstationen på T-centralen för att få hjälp.

Pioter berättar under det första förhöret för mig och kollegan om sitt liv som tiggare som pågått under flera år. Han kom till Sverige i juni tillsammans med ett par, Matteo, Isa och deras son på fyra år, samt Ruslana. Tillsammans bor de hos en familj i X-staden sedan nästan tre månader. Han och Ruslana bor på en

madrass i köket. Ruslana är den som tar hand om honom och vaktar honom under tiden han tigger.

Piotor beskriver sitt liv i Ukraina som mycket fattigt. Mamman har en liten tomatodling som de lever på men den räcker inte att försörja sig på. I samband med en elolycka förlorade han båda sina armar. En dag kom en man, Sergey, och pratade med Piotor och hans mamma. Han föreslog att Piotor kunde få jobba på hans kontor i Moskva. Anledningen till erbjudandet var enligt Sergey att det skulle ge honom skattelättnader att ha en handikappad anställd. Piotor sade först nej, men Sergey återkom med frågan och till sist gav Piotor med sig. Sergey hämtade honom med bil och när de närmade sig Moskva sade Sergey att jobbet i själva verket bestod i att Piotor skulle tigga på gatorna för Sergeys räkning. Enligt mannen var det just personer som saknar lemmar som drog in mest pengar vid tiggeri. Piotor kände att han inte hade något val utan åkte med Sergey till Moskva. Det hela skulle ju bara gälla i några månader.

I Moskva fick Piotor bo i en lägenhet med flera tiggare. De som ansvarade för honom och de andra tiggarna hette Matteo och Isa. De lade beslag på hans pass och senare även hans proteser. Det skulle synas att han var handikappad. Piotor jobbade varje dag mellan klockan 7 och 23. När han kom hem på kvällen fick han mat och ibland drack han och Matteo alkohol tillsammans. Matteo organiserade det hela men var enligt Piotor för snäll för att skälla på honom och de andra tiggarna när de drog in för lite pengar på tiggeriet eller inte var tillräckligt aktiva i sitt tiggande. Det gjorde istället Sergey, Matteos pappa.

Piotor fick aldrig tillgång till de intjänade pengarna förutom vid ett tillfälle då han fick möjlighet att sända en mindre summa till sin mamma. När han ville åka hem hotades han med att hans hem skulle brännas upp eller att han skulle få sina ben krossade. Han flydde två gånger i Moskva men blev infångad av organisationen och misshandlad.

Piotor berättar att han gick med på att tigga för att överleva och att han själv såg på det som ett jobb. Han blev lovad betalning och trodde att pengarna skulle komma, men han fick inga och arbetet upphörde inte.

Efter några år i Moskva transporterades han till Stockholm för att fortsätta tigger. Han reste med Matteo, Isa, deras fyraårige son och Ruslana. Piotor berättar att Ruslana följde med för att kontrollera honom och ta hand om honom under dagarna och kvällarna.

Varje dag åker nu Piotor buss från lägenheten till tågstationen och sedan vidare till T-centralen. I Stockholm tigger han på olika platser som Matteo och Isa visar honom och Ruslana. Ruslana samlar in hans pengar på dagarna och hon ser till att ge honom kaffe och smörgås. Hon kontrollerar att han tigger aktivt. Utredningen visar att han får in en för tiggare relativt hög summa dagligen. Piotor berättar att han tigger från klockan 7 till 23 varje dag. Matteo har skrämt upp honom för svensk polis som beskrivs som mycket farlig.

Under tiden som Piotor berättar funderar jag på vad som ligger bakom hans berättelse. Jag måste erkänna att jag initialt tänker tanken ”åter en påhittad story för att få asyl i Sverige”. Detta är något som ibland förekommer i våra ärenden, men Piotor önskar inte asyl utan han vill komma bort från tiggeriet och sina plågoandar. Piotor säger flera gånger att han är orolig för att mamman skall få problem nu när han rymt.

Vid slutet av förhöret ber vi Piotor berätta var han bor i X-staden utanför Stockholm. Piotor ser helt skräckslagen ut och svarar ”nej aldrig”. Han är rädd för att bli straffad av sina plågoandar och för att hans mamma ska få problem i hemlandet om han berättar för oss.

Vi fortsätter förhöret och plötsligt säger Piotor ”okej, jag skall visa er var jag bodde”. Några kollegor åker ut med spannbilar och med Piotor i en av bilarna. De hittar lägenheten och får beslut om husrannsakan. Där inne håller Matteo och Isa på att packa för att fly då de anat oråd och förstätt att något hänt.

I lägenheten finns också båda lägenhetsinnehavarna, Nadja och hennes man Affram samt deras tre barn. Samtliga vuxna grips och förs in till polisstationen. Nadjas och Afframs barn tas om hand av släktingar och Matteos och Isas son placeras i jourhem. På polisstationen Norrmalm står jag och två av mina kollegor beredda att hålla förhör.

Samtidigt som vi griper personerna i lägenheten dyker Ruslana upp på polisstationen där Piotor tidigare anmält sig. Hon letar efter Piotor på order från Matteo och Isa. Då ärendet är känt av polisen grips även hon som misstänkt för människohandel. Efter förhören blir alla kvar i häktet anhöllna för människohandel, alla utom Affram som åklagaren anser inte behöver sitta häktad. Han är emellertid fortsatt misstänkt.

Vårt arbete som förhørsledare i ärendet

Det är mycket att sätta sig in i ärendet och att ordna praktiskt. Ärendet är rätt rörigt i början och det är det första människohandelsärendet för både mig och min kollega. Vi får ingen handledning om hur vi ska arbeta eller vad som är viktigt att tänka på. Vi gör så gott vi kan och börjar läsa in oss på det material som finns.

Jag och min kollega ingår i ett större arbetslag av förhørsledare som arbetar med att förhöra de fyra som sitter häktade samt målsägande Piotor och Affram, som är misstänkt men inte häktad. Jag och mina kollegor träffas ett par dagar i veckan för att stämma av vad de olika personerna säger i sina respektive förhör. Det är för att få en samlad bild av var vi ligger i ärendet och för att kunna ställa relevanta frågor under våra kommande förhör. En av flera utmaningar är att vi behöver tolkar vid alla förhör utom dem som ska hållas med Nadja och Affram. Förhören tar tid att få utskrivna till svenska. Det är mycket information att hålla ordning på i ärendet, teknisk bevisning som måste hinnas kollas upp, information från telefontömningar och analyser med mera. Vi har hårt tryck från åklagaren att komma fram med ny information till häktesförhandlingarna som är var fjortonde dag. Det är hela tiden tidspress. Vi hittar bevis på hur de inblandade ringt varandra under tiden i Sverige. Vi får fram bilder från olika övervakningskameror där Piotor tigger på olika platser i Stockholm. Vi hittar banköverföringar från Sverige till Moskva med mera. Det är många frågor att ställa i förhören och försöka få svar på.

En kort sammanfattning av förhören i ärendet

Det är jag och min kollega som genomför samtliga förhör med Nadja, Ruslana och Affram. Förhören med Matteo, Isa och Piotor är det andra kollegor som ansvarar för. Jag är även med som biträdande förhørsledare ett antal gånger. Förhören med Piotor har jag redan berättat om och jag kommer snart att fokusera på förhören med Ruslana, men först en kort sammanfattning av de andra förhören:

Matteo: Matteo gråter ofta genom hela förhören. Han har svårt att berätta något och lämnar inga trovärdiga uppgifter som går att styrka i utredningen. Han har som barn själv blivit upplärd av sin pappa att ta hand om tiggare och säger att han inte kan något annat.

Isa: Isa gråter också mycket. Hon lämnar inga trovärdiga uppgifter som går att styrka i utredningen. Hennes berättelse går inte ihop med de andras i ärendet. Hennes bild är att hon följer sin man och inte har något annat val. Isa bryts ned under häktestiden; hon sover inte, äter dåligt, saknar sin fyraårige son. Sonen är placerad i jourhem och de sista månaderna kan hon och pappan inte prata med sonen utan tolk. Sonen talar mest svenska. Jag och min kollega ser till att Isa och övriga får sömntabletter och lugnande för att överhuvudtaget kunna genomföra förhören.

Affram: Affram har svårt att berätta och är mycket arg för det som hänt. Han vill verkligen inte ha de här personerna boende hemma hos sin familj. Han är inte motiverad att delge annat än att han gjort allt för att få bort dem från sin och Nadjas lägenhet. Han är arg på alla, även på sin fru som tog emot dem i deras gemensamma hem.

Nadja: Jag och min kollega genomför samtliga förhör med Nadja under de fem månader hon sitter i häktet. Vi håller förhör en till två gånger i veckan. Vi sköter också alla övervakade möten och telefonsamtal som hon har med sina tre barn. De första månaderna får vi ofta samtal från Affram om hur barnen sörjer sin mamma. De vill träffa henne. Vi hör den treåriga dottern skrika i luren efter sin mamma. Nadjas företag går under häktningstiden

i konkurs. Samtidigt som detta kaos råder kring Nadja, skall vi få henne att berätta om sin delaktighet i människohandel. Nadja blir under häktningstiden djupt deprimerad. Hon gör två självmordsförsök och vi ordnar läkare åt henne flera gånger. Personalen på häktet berättar att de inte är vana vid att polisen driver på så för att en misstänkt skall få träffa läkare och låta dem träffa sina barn "så ofta" (De träffas två gånger i månaden och har cirka ett telefonsamtal i veckan). Nadja börjar efter omkring tre månader våga berätta mer trovärdiga uppgifter som går att styrka eller som är samstämmiga med annan bevisning. Min korta analys är att allt eftersom hon ser vår mänskliga sida och att vi försöker tillmötesgå hennes behov byggs ett förtroende upp. Det kommer fram mer och mer information i förhören och hennes berättelse om vad som hänt ligger mer och mer i linje med det som Piotor och Ruslana berättat. Enligt min bedömning så här i efterhand hade Nadja varit naiv och omdömeslös. Hon förstod att brottslig verksamhet pågick men upplevde att hon inte kunde göra något åt det. Hennes ursprungskultur och personliga moral krävde att hon visade gästfrihet. Det här var dessutom människor som hade tagit hand om henne när hon var liten. Hennes story och det vi som förhørsledare kan lära av den förtjänar en egen essä, men nu går vi över till förhören med Ruslana som jag ska fokusera på mer i detalj.

Förhören med Ruslana

På väg till första mötet och förhöret: Kollegan och jag tar oss upp via gångarna i Kronoberg mot häktet. Vi hämtar upp tolken och advokaten i receptionen, tar oss genom olika säkerhetskontroller och vidare till avdelningen där Ruslana sitter inlåst. Kollegan och jag pratar med tolken och advokaten och stämningen är god. Tolken är mycket erfaren och kan sin roll. Advokaten är erfaren och proffsig, en sådan som vi vet vill skapa bra klimat i förhörsrummet. Min kollega och jag har arbetat som poliser i cirka tjugo år vardera, sammanlagt fyrtio års poliserfarenhet. Vi är alla erfarna i våra roller, men brottet människohandel är okänd mark för oss alla.

Mötet med Ruslana: Vi kommer alla in i det lilla förhørsrummet på häktet. Inga fönster och sunkig luft. Sparsam och sliten möb-
lering, så som det alltid ser ut. En vakt går och hämtar Ruslana
från cellen. Vi hälsar på varandra. Ruslana har blont, halvlångt
hår, normal kroppsbyggnad, dåliga tänder och ögon som talar
om ett hårt liv.

Min kollega och jag börjar förhöret: Ruslana delges brottet män-
niskohandel. Ruslana tittar inte på oss utan snett nedåt i bordet.
Hon utstrålar kyla, misstänksamhet och hårdhet. Hon förnekar
brott. Kollegan och jag försöker få henne att berätta något om
vad hon gjort i Sverige. Hon ger oss inga svar och ingen infor-
mation. Vårt första förhör blir inte långt och känns svårt. Jag
funderar på hur nästa förhör kommer att bli och hur vi kan lägga
upp det.

Det går inget vidare. Under de första tre månaderna i förhör
kommer det ytterst lite information från Ruslana. Vi upplever
henne inledningsvis som en hårdhudad och tuff tjej. Hon har
levt ett extremt hårt liv. Hon vill inte svara på något. Hon vill
inte berätta något om det hon är misstänkt för. Hon har ett
kroppsspråk och ögon som lyser av misstro mot oss. Hon är
mycket vaksam.

Ruslana börjar berätta efter cirka tre månader: Vi har då suttit
i många förhör där Ruslana valt att inte berätta någonting som
leder utredningen framåt. Vår relation till varandra har ändå
blivit en aning bättre, vilket visat sig genom mer ögonkontakt,
att hon blivit glad när vi kommit till henne, lite skratt och hu-
mor. Att sitta inlåst i månader gör något med människor, så vi
blir på ett sätt efterlängtade som den enda sociala kontakt de har.

Till slut kommer genombrottet: Ruslana säger ”Jag förstår nu
att ni inte kommer slå mig och att ni inte är ute för att skada mig
och att ni är snälla”. Vi har nått någon form av tillit. Jag frågar
henne då: ”Hur funkar polisen i Moskva Ruslana? Kan du be-
rätta?” Ruslana berättar att polisen misshandlat henne, tagit hen-
nes saker, låst in henne i häktet utan att hon gjort annat än tiggat.
Hon säger att om man har pengar i Ryssland kan man betala sig

fri från polisen. Ruslana saknar helt förtroende för polisen i Ryssland och det har påverkat henne i förhören med oss.

Jag berättar återigen hur svensk polis fungerar och vilka regler vi måste följa. Att vi har en objektivitetsplikt och att vår roll är att inhämta information. Jag berättar att polisen i Sverige inte får utdela straff eller sätta människor i fängelse som de vill, utan att det är en domstol som prövar detta med stöd av lag. Jag säger att jag och kollegan inte har som mål att få henne inlåst utan att syftet är få fram vad som hänt och låta domaren avgöra hennes ansvar. Jag påtalar att vi är intresserade av hennes berättelse och att den är viktig för att se hennes ansvar i det som hänt. Denna gång tycks hon förstå och lita på att det jag säger stämmer. Hon tittar på oss båda, håller fast blicken, tar sats och börjar berätta. Jag tänker ”äntligen”. Hennes berättelse är avgörande för utgången av ärendet och för de domar vi får.

Ruslanas livsberättelse: Ruslana lever ett mycket fattigt liv i Ukraina och kämpar för sin systerson (15 år) som hon ansvarar för eftersom systemen är knarkare och inte kan ta hand om honom. Hon har ett litet hus där systemen och systersonen bor. Ruslana har kämpat hårt för att ge dem ett drägligt liv. För några år sedan blev hon kontaktad av en man (Sergey) som erbjöd henne jobb i Moskva. Hennes arbetsuppgift var att ta hand om olika tiggare. Hon samlade in deras pengar under dagarna och såg till att de var aktiva i sitt tiggande, gav dem dricka med mera under dagarna. Ruslana bodde med tiggarna i en liten lägenhet. Där bodde även Isa och Matteo och deras lilla son. Sergey hade lovat henne betalt när uppdraget var slutfört. Det visade sig emellertid att hon aldrig fick några pengar och att uppdraget aldrig tog slut. Betalningen sköts på framtiden men Ruslana kunde inte sluta arbeta, dels eftersom hon inte hade några pengar och behövde dem för att leva men dels eftersom det hela tiden fanns ett underliggande hot – att hon eller hennes närstående skulle skadas om hon inte fortsatte att jobba. Ruslana skulle hela tiden jobba mer för att sedan få ut sina pengar. Hon berättade att Sergey skällde på henne och Piotor när de inte drog in tillräckligt med pengar. Hon var med Piotor från morgon till

kväll, när de var ute och tiggde. Hon beskriver sin situation på samma vis som Pjotor beskrev sin, att båda var tvingade att fortsätta och var rädda för konsekvenserna om de flydde. Vad skulle hända med henne och familjen när det kom fram att hon berättat för oss? Det visade sig att rädslan var befogad. Hennes hus i Ukraina brändes ned under rättegången i Sverige (vilket bekräftades av ambassaden).

Har vi en målsägande inlåst?

Min kollega och jag förstår, allt eftersom Ruslana berättar, att hon har samma uppgörelse som målsägande Pjotor. Även Pjotor styrker detta i sin berättelse. Hon kanske borde betraktas som målsägande snarare än som gärningsman. Vi lyfter vår nya information och våra tankegångar med åklagaren. Åklagaren lyssnar mycket kort men vidhåller sitt beslut att Ruslana är att anse som misstänkt. Åklagaren menar att Ruslana ljugit så mycket tidigare och att hon därför inte är trovärdig i något hon berättar. Det är helt uppenbart att åklagaren har stöd i lag för det legalistiska perspektivet hen utgår från, men vi förhållare ser alltså också ett annat möjligt konkurrerande legalistiskt perspektiv som åklagaren lämnar utan avseende. Det gör oss bekymrade och frustrerade.

Domar

Rättegången börjar i december. Ruslana döms till 9 månaders fängelse, men släpps med anledning av att straffet anses avtjänat genom häktningstiden. Därefter försvinner hon förmodligen från Sverige och hon infinner sig därför aldrig vid hovrättsförhandlingen. Hovrätten ger emellertid stöd till tingsrättens dom när det gäller människohandel, men konstaterar att Ruslana också i viss mån är att betrakta som offer och ogillar därför åtalet gällande människorovsbrott. Informationerna från hennes förhör har en avgörande betydelse för att styrka målsägandes berättelse och ge gärningsmännen långa straff.

Övriga slutgiltiga domar i målet i Hovrätten: Matteo döms till 5 år. Han utvisas och domen avtjänas i Moldavien. Isa döms till 3 år som avtjänas i Moldavien. Nadja frias. Hon får skadestånd för 5 månader i häktet. Affram frias.

Vad kan vi lära av den här berättelsen?

Jag har nu bara berättat om en liten del av ett stort och komplicerat ärende. Det var ett ärende som blev en sorts vändpunkt för mig. Faktum är att det ledde till att jag slutade som utredare på gruppen som utredde människohandel. Det fanns visserligen flera anledningar – den hårda arbetsbelastningen och tiderna som inte fungerade med mitt privatliv, men ett viktigt skäl var också hur mina värderingar och ideal krockade med verkligheten. Det skavde för mycket och jag sökte mig åter till att jobba som brottsutredare på ungdomsroteln. Min drivkraft ligger i att göra skillnad och det kan jag göra där. Samtidigt, ju längre tiden går och ju mer jag tänker på det, så inser jag hur mycket jag lärde mig som jag sedan har haft med mig i min profession som förhørsledare.

Vad var det då som var så frustrerande? Jo, jag utmanades i min professionalitet som förhørsledare; mina värderingar prövades, min medmänsklighet utmanades och mina ideal krockade med hur rättssystemet fungerar i praktiken. Aldrig tidigare under min poliskarriär hade jag drabbats av den här typen av moraliska och professionella dilemman. Det väckte bland annat frågor kring rättssäkerhet, mänskliga rättigheter, objektivitetsprincipen, förhållanden som råder på våra häkten, rätten att träffa sina barn när man är häktad, advokaters och åklagares roller, min relation till deras roller, och min egen förhörsmetodik. Ärendet väckte också känslor av vanmakt och ibland av orättvisa och sorg, märkligt nog blandat med tillfredsställelse över framgångar. Dessutom fick jag se mina egna fördomar i vitögat och även brottas med andras förutfattade meningar. Människorna i ärendet lärde mig mycket om kulturella skillnader och våra olika förutsättningar att skapa ett bra liv och visade mig på

ett djupt plan hur tragiska livsöden gör människor kapabla att driva sådan här kriminella verksamheter.

Jag fick också se hur okunskap om denna typ av brottslighet, om dess gärningspersoner och om förhörsmetodik bidrog till missförstånd i rättsprocessen. Jag blev även varse att något som verkligen ställer till problem är våra normer och föreställningar om hur lögnen och sanningar uttrycks.

Nu vill jag bena ut vad som finns att lära om förhörsledarprofessionen i denna berättelse där rättvisan segrade på många sätt, men förlorade på andra. Jag kommer att ta upp fyra övergripande teman, nämligen tillitens betydelse och komplexitet, hur vi kan se på sanningen och lögnen, polisens och åklagarnas roller samt etiska dilemman i förhörsledarrollen.

Tillitens betydelse och komplexitet

En viktig dimension i förhörsledarprofessionen är att bygga tillit (Holmberg och Christianson, 2002). Tilliten börjar redan i bemötandet; vi berättar vilka vi är, hur vi kommer jobba, hur vi kommer träffas, hur vi kommer dokumentera förhöret. Vi berättar att den vi hör kommer att få godkänna förhöret innan vi avslutar det och att det alltid är möjligt att komma med invändningar om vi uppfattat fel. Vid långa förhör ser vi även till att ta tid för pauser och kaffe. Vi frågar hur den hörde har sovit och hjälper exempelvis till att ordna läkare. Vi försöker skapa trygghet och förtroende. Vi visar i förhöret att vi inte är ute efter att ”sätta fast” utan efter att få höra och förstå den hördes berättelse. Vi visar intresse för den hördes förklaringar och har ett nyfiket förhållningssätt där vi ber den hörde att utveckla och förklara. Så gjorde vi också med Ruslana.

PEACE

På senare år har man inom polisen alltmer övergått till en intervju metod som kallas PEACE-modellen. Tidigare lade man ned mycket möda på att utveckla metoder för att få människor att tala sanning eller för att avgöra om de talade sanning. Det har

visat sig fungera dåligt (Granhag, Strömwall och Cancino Montecinos 2013). Nu fokuserar man istället ofta på att få till en dialog som genererar sådan information som på olika vis kan kontrolleras, dels under förhöret, med relevanta följdfrågor och dels efter förhöret. Det i sin tur har visat sig minska den misstänktes benägenhet att ljuga (Kronkvist 2013, s. 120). PEACE-modellen, som har utvecklats i Storbritannien efter några uppmärksammade rättsfall då oskyldiga blivit dömda, bygger på detta. Den beskriver förhörets olika faser och värdet av bemötandet. PEACE står för Planning and preparation, Engage and explain, Account, Clarification and Challenge, Closure and Evaluation. Så här beskrivs principerna av Home Office/Inrikesministeriet i Storbritannien (i Ola Kronkvists översättning):

1. Förhörets roll är att få fram korrekt och pålitlig information från misstänkta, vittnen och brottsoffer för att få fram sanningen om det som är under utredning.
2. Förhör skall hållas med ett öppet sinne. Information som lämnas av den hörde skall alltid prövas mot vad förhørsledaren redan vet eller vad som är rimligt att anta.
3. Den som förhör skall uppträda rättvist i förhållande till omständigheterna i det enskilda fallet.
4. Förhørsledaren är inte tvungen att acceptera det först lämnade svaret. Utfrågning är inte orättvist bara för att den genomförs envist.
5. Även när den misstänkte utnyttjar sin rättighet att vara tyst får polisen ställa frågor till honom.
6. En polis får under förhör ställa frågor för att etablera sanningen, utom vid intervjuer med barn utsatta för sexuella eller våldsamma övergrepp som skall användas vid rättsliga förhandlingar.
7. Sårbara människor, oavsett om de är brottsoffer, vittnen eller misstänkta, måste hela tiden behandlas med särskild hänsyn.

(Kronkvist 2013, s. 129–30)

PEACE utgår från att resultatet av förhöret är beroende av vår förmåga att möta människor och anpassa oss till dem. Målet är

att skapa ett samarbetsklimat som gör att den förhörde *vill* öppna sig och berätta. PEACE har lett till att förhørsledarna prioriterar informationsinsamling och öppna frågor framför erkännande och att man frångått en mer manipulativ eller auktoritär förhörsmetod som empiriskt visat sig fungera dåligt (Diesen, 2008, kap. 3.1). Om de misstänkta möts med misstro från oss så kan det skapa så kallad ”förhörslåsningar” och vi kommer ingenstans i förhören. Det har jag ofta sett i mitt arbete. Fördelen med PEACE är inte bara att tillitsbyggande och öppenhet fungerar bättre än tvång, utan också att förhören blir mer i linje med de juridiska kraven och att man undviker oetiska överträdelser. Rättssäkerheten ökar. De har också visat sig att vi kan presentera mer adekvat information till åklagaren om vi som förhørsledare är öppna för att korrigera vår bild efter vägen. Det leder också till att de erkännanden som kommer fram är bättre säkrade (Kronkvist 2013, 130–31; Walsh och Milne 2007). Tyvärr har det varit en brist på vidareutbildning av förhørsledare inom polisen. Många använder därför fortfarande en auktoritär förhørsledarstil och det finns skäl att tro att det påverkar det faktum att polisens förundersökningar ibland blir bristfälliga och därför nedlagda.

Men tilliten måste vara dubbelsidig

I PEACE betonas som sagt tilliten. Det svarar också mot min egen erfarenhet att den på många sätt är avgörande för hur förhöret går och om man får fram någon värdefull information. I fallet med Ruslana bedömer jag att det var just så. Det gäller att arbeta förutsättningslöst och öppet för så fort den misstänkte hör eller känner att vi ser ner på hen eller har en förutfattad mening låser hen sig och slutar att prata. Förtroendet för oss som förhørsledare är då brutet och viljan till berättande avtar ofta helt. Men detta är svårt, särskilt om man som förhørsledare redan sitter inne med viss information eller har viss bevisning mot den misstänkte. Det är ju så att när man förhör en misstänkt är ju hen där för att hen är just misstänkt. Då krävs det av förhørsledaren erfarenhet, kunskap och kanske viss läggning för att klara av att vara öppen till sinnes. I fallet med Ruslana hade jag

redan en viss sådan erfarenhet som hjälpte mig, men ibland fick jag anstränga mig för att inte släppa fram förkunskaper som skulle kunna lägga sig i vägen för Ruslanas berättelser, för att inte visa min skepsis eller för att så att säga ”ta mina egna fördomar i örat”.

Problemet är att den tillit man vinner i någon mening måste vara äkta och att den på gott och ont blir ömsesidig. Med det menar jag att vi inte kan lura den hörde till förtroende. Vi måste också kunna leva upp till det. Det finns flera skäl. Ett skäl är naturligtvis att det är förödande för tilliten om den avslöjas bygga på falska premisser. Ett annat skäl handlar om polisväsendets långsiktiga trovärdighet. Ett tredje handlar om den enskilda polisens integritet och moraliska hållbarhet. Här uppstod två problem i Ruslana-fallet. Jag och min kollega började inse att Ruslana också kunde ses som brottsoffer. Jag lyfte det med åklagaren, men fick inget gehör och var därefter tvungen att ändå förhålla mig till att Ruslana var misstänkt i ärendet. Det var hon ju oundersägligen enligt den lag som åklagarens lutade sig mot, så det var ju korrekt, men det vi menade var att hon samtidigt också skulle kunna ses som offer och det borde tas i beaktande.

Ett annat problem i detta fall var att Ruslana blev mer och mer trygg med att hon kunde lita på oss. Vi ville henne inget ont. Sannolikt var det därför hon tog risken att berätta trots att hon var rädd för att hennes anhöriga skulle råka illa ut. Vi uppmunttrade henne till det. Men det som hände var just att hennes anhöriga råkade illa ut. Deras hus brändes ned. Det hade troligen inte hänt om hon inte berättat. Och Ruslana blev ett offer igen. Det här är något som jag inte kan lämna. Det här pekar mot besvärliga dilemman för förhørsledaren. Informationsinhämtning är å ena sidan beroende av tillit, men vilket slags förtroende kan man egentligen leva upp till? Vad kan man lova? Och vem är förhørsledaren ansvarig för och inför? Och vad är man ansvarig för?

Den här problematiken ställdes på sin spets i ett tidigare fall. En av mina styrkor har varit just att skapa kontakt och tillit. Vid ett tillfälle lyckades jag övertala en 17-årig kille som var efterlyst för flera brott och hade ett avvisningsbeslut på sig (det senare visste han inte), att komma in till stationen. Mina kollegor skra-

ttade åt mig och trodde aldrig att jag skulle lyckas få in honom. Men som ungdomsutredare hittade jag hans motivation – att han ville få ordning på livet eftersom han skulle bli pappa. Jag genomförde förhöret angående stölden med vetskap om att två poliser direkt efter förhöret skulle omhänderta honom. Jag utförde mitt uppdrag skickligt och enligt reglerna men problemet var att jag ”inte var sann”. Det kändes inte bra att efter att han erkänt två stölder säga ”nu är förhöret slut och du kommer bli omhändertagen av gränspolisen”. Två män kom in och tog honom med sig. Den blicken jag fick av denne unge kille innehöll en sådan avgrundsdeep besvikelse. Han hade litat på mig. Jag sade att jag skulle få fram en advokat åt honom som skulle ta hand om hans ärende. Jag gick skyndsamt in med begäran, men redan dagen efter hade de sänt honom åter till Sydamerika. Visserligen genomförde jag mitt jobb *skickligt*, men frågan är – gjorde jag det *bra*? Eller var det *klokt*? Hur som helst har jag fått leva med känslan av svek.

Fallet med Ruslana visade mig också på ett tydligt vis hur tilliten är beroende av tidigare erfarenheter och kulturella skillnader. Det är också något jag senare fått bekräftat på olika vis. Många människor från diktaturer, krigshärdar eller korrumperade system har lärt sig att polisen är farlig. Det är inte bara fördomar för deras del, utan rör sig om reella faror, vilket vi kan ha svårt att förstå i vårt relativt trygga land. Ruslana var på allvar rädd för kroppsstraff. I hennes värld var det något som var troligt att hon skulle kunna bli utsatt för av poliser. Vi kan också ha svårt att begripa att det som händer här kan få återverkningar långt bort där vi inte kan skydda anhöriga eller förhindra angrepp. Många människor tar stora och faktiska risker när de väljer att berätta något för svensk polis. Det kan få konsekvenser. Därför kan det vara rimligt att vara livrädd för att berätta och klokt att tiga. Det kan också finnas god anledning att ljuga. Du skulle kanske också ha gjort det om du varit i samma situation. Hur ska vi möta det som förhørsledare?

Sanningen och lögnen

Förhørsledarens uppgift är ytterst att få fram information om vad som verkligen hände. Sanningen är viktig, men som professionell förhørsledare måste vi förstå att den ofta är komplex.

När jag utbildar förhørsledare brukar jag fråga vad det är vi är ute efter i våra förhör? Vissa svarar ”erkännande” och andra ”sanningen”. Jag känner igen mig. Under mina första år som polis tänkte jag ofta ”kosta vad det vill, men sanningen skall fram”. Den hårda vägen har jag sedan lärt mig att den inställningen fungerar dåligt. Dessutom är det vår uppgift som utredande poliser att fokusera på vad som kan bevisas och styrkas i förundersökningen och i en rättegång.

Vi skall inte bevisa att vår tes är det rätta utan utreda brett och utreda det som är till nackdel *och till fördel* för den misstänkte. Vi bör hålla oss till bra kvalitativa förhör och det vi kan styrka med teknisk bevisning. En bra förhørsledare ger möjlighet till en fri berättelse och måste därför ställa så många öppna frågor som möjligt för att inte påverka berättelsen. Det gäller att få dem vi hör att förstå att det är deras ord och berättelse vi önskar. Då har vi chans att få till robusta, hållbara förhör. Vi måste också vara medvetna om att även om det bara finns ett händelseförlopp så kan det ofta finnas flera sätt att uppfatta det som hänt som kan vara rimliga och som har betydelse för skuld- och ansvarsfrågan. Att berättelserna skiljer sig åt betyder inte nödvändigtvis att de utesluter varandra. När vi försöker få fram sanningen så bör vi vara medvetna om att den inte alltid är så enkel.

Vi bör också vara medvetna om att det är långt ifrån säkert att det är så viktigt att just få fram sanningen – i bemärkelsen en helt ärlig berättelse. Även en sådan kan vara subjektiv. Den hörde kan tro att hen talar sanning, men ha missförstått något. Det centrala kan enligt PEACE-modellen snarare vara att få fram information som kan kontrolleras eller bidra till att lägga ett pussel som förklarar vad som inträffat eller som kan bevisas. Det kan låta som samma sak, men är två olika förhållningssätt som ger stor skillnad i praktiken. I fallet med Ruslana spelade emellertid föreställningar om lögn och sanning stor roll.

Ett öppet undersökande

Detta att utreda brett och öppet har att göra med två krav, nämligen på objektivitet och på oskuldspresumtion. Objektivitetskravet innebär att förhållaren ska utreda även sådana omständigheter som talar till den misstänktes fördel (Rättegångsbalken 23:4). Även sådana resultat ska sedan redovisas i förundersökningsprotokollet och sedan också läggas fram för rätten. Det harmonierar också med kravet på hänsyn i artikel 6:2 Europakonventionen. Det innebär bland annat att utredningen skall bedrivas så att inte någon onödigt utsätts för misstanke eller att man orsakar onödig olägenhet. Objektivitet och hänsyn är emellertid inte alltid så enkelt. Ett av skälen är att det ibland krockar med skyndsamhetskravet (Rättegångsbalken 23:4). Ola Kronkvist redovisar i sin avhandling intervjuer med erfarna förhållare. Hans undersökning pekar mot att objektivt utredningsarbete ofta tar längre tid eftersom man också ska pröva synsätt och förklaringar som pekar i alternativa riktningar. Objektivitet kan här, enligt Kronkvist, förstås som noggrannhet och det är framför allt när utredare behöver få fram underlag för åklagaren som "räcker för" häktning på sannolika skäl som det kan bli ett stressmoment (Kronkvist 2013, s. 57). I och med ökade effektivitetskrav på polisen och förväntningar om kortare genomströmningstid uttrycker förhållarna en farhåga att man åsidosätter objektivitetskravet och nöjer sig med "en tillräckligt bra sanning" istället för sanningen (Kronkvist 2013, s. 58).

När det gäller kraven på oskuldspresumtion så innebär det att den misstänkte har rätt att betraktas som oskyldig tills hen är dömd. Det är en mänsklig rättighet (Europakonventionen 6:2). Det gäller alltså även av förundersökningsledare. Samtidigt är den misstänkte just misstänkt eftersom omständigheterna talar för det; skuld är en arbetshypotes. Det gör det till en svår uppgift. Å ena sidan ska man arbeta fram övertygande bevisning och å andra sidan ska man betrakta den misstänkte som oskyldig (Kronkvist 2013, s. 55). Kronkvists genomgång av förhållarmetodiska manualer visar att oskuldspresumtionen åsidosätts regelmässigt. Vanligast är att utgångspunkten är att få fram ett erkän-

nande (Kronkvist 2008). Det svarar också mot min egen erfarenhet. Jag har mött många kollegor som har svårt att se alternativa förklaringar och håller sig till sin tes eller till idén om ”en gång misstänkt alltid misstänkt”. Om jag rannsakar mig själv ser jag att jag har varit där själv i yngre år som polis. Jag har låst mig vid en uppfattning om hur brottet gått till och vem som gjort vad, vilket gett sämre resultat i både förhör och utredningar. När vi missar alternativa förklaringar och sålunda inte kan utreda sådana ger vi advokaterna orättmätiga fördelar i rättssalen och ärendena riskerar att falla. Quickärendet är ett sådant extremfall.

Kronqvists informanter, de erfarna förhørsledarna, påpekar att man ska vara saklig och objektiv i förhörssituationen samtidigt som man ofta måste göra subjektiva bedömningar och gå på känsla i stunden. En förhørsledare uttrycker det som att man får tänka objektivt i efterhand och gå tillbaka och värdera det man varit med om (Kronkvist 2013, s. 59). Det verkar dessutom som om den subjektiva blicken, som också kan beskrivas som en del av det professionella omdömet, eller som tyst kunskap, inte bara är ett problem utan också en resurs. Det är något som jag tycker att min egen erfarenhet bekräftar.

Kronqvists informanter lyfter emellertid fram att de som förhørsledare ibland behöver tillgripa särskilda strategier för att garantera att den misstänkte inte lider skada av att oskuldspresumtionen inte alltid kan iakttas, till exempel medvetna kognitiva och organisatoriska principer som hjälper dem att hantera oskuldspresumtionen. Ett exempel är att undvika att övertolka graverande utredningsinformation. Ett annat är att försöka frigöra sig från att se all information i termer av bevis, utan mer som ”byggstenar” som kan användas för att skapa en helhetsbild av förloppet. Ytterligare ett exempel är att utse en ”djävulens advokat” i gruppen som särskilt söker utredningsspår som kan tala till den misstänktes fördel. Det kan även fungera att strategiskt söka alternativa förklaringar, sådana som kan innebära att skuldfrågan inte kan ställas utom rimligt tvivel (Kronkvist 2013, s. 60–61). Vi kan sammanfatta kravet på objektivitet och oskuldspresumtion som att det som förhørsledare gäller att ha en öppenhet för att det kan vara på många sätt och att inte dra för snabba slutsatser.

I fallet med Ruslana fick vi som förhørsledare möta och avvisa våra egna fördomar för att klara detta. Det var ett krävande arbete men det lönade sig. Tilliten ökade och det kom mer information. När vi omprövade våra fördomar fick vi emellertid också omvärdera våra egna och omvärldens synsätt på sanning och lögn. I början av ärendet mötte vi uppenbara och mindre uppenbara lögner från samtliga häktade (en hel del av uppgifterna kunde vi kontrollera). Däremellan kom en och annan sanning. Inte ens målsäganden Piotor vågade berätta allt. Det tog flera förhör innan han började berätta detaljer och som tidigare nämnts tog det flera månader för Ruslana. Här fick vi emellertid också tampas med våra egna, men framför allt andras, syn på människor som har ljugit och på svårigheten att ändra uppfattning. I såväl polis- som juristkåren har jag ofta mött idéer som ”den som ljugit en gång, ljuger alltid”, som kan vara svåra att frigöra sig från. Det var vad som hände här.

När kan man lita på en lögnare?

I min föreställningsvärld som uppvuxen i en relativt trygg värld, är lögnen ett undantag, något man tillgriper när man har skuld. Sådana föreställningar om lögn är kanske inte alltid relevanta i förhörssituationer. Människor ljuger också när de är rädda. Vi som kanske inte har varit rädda på samma sätt kan ha svårt att förstå det. Jag vet att jag ibland tidigare sade i förhör med misstänkta att ”du kommer må bättre om du berättar sanningen”. En forskare sade till mig ”hur vet du att de mår bättre?”. I själva verket kan människor drabbas av stora problem när de berättar. Förutom fängelse kan de bli uteslutna från familjen, få livslånga hot på sig och så vidare. Det finns ingen som helst garanti för att man mår bättre. Jag slutade att säga att den förhörde kommer att må bättre om hen berättar utifrån insikten att vi sällan kan ta hand om människor när de är modiga och berättar för oss. Vi saknar ofta kunskap och förståelse för hur olika kulturer och kriminella organisationer fungerar, för hur man kan bli straffad av sina egna när man pratar med polis eller i domstol. Ofta förstår vi inte vilka svåra val som människor måste göra när de berättar.

Det kan vara rationellt eller till och med klokt att ljuga även om man är oskyldig. Den insikten är viktig och krockar med föreställningen om att den som ljugar också är skyldig. Enligt min erfarenhet har vi inom polisen generellt svårt att ändra vår uppfattning om misstänkta personer under ett ärendes gång. ”En gång misstänkt, alltid misstänkt” säger vi ibland. Vår utgångspunkt som visserligen är rimlig, men ändå inte kan tas för given, är ofta att den misstänkte ljugar och att målsäganden talar sanning.

Som polis möter man många lögner och det är påfrestande. Ibland litar man på någon och så visar det sig att man blivit lurad. Då utvecklar man en misstro. Misstänksamheten kan å ena sidan vara en drivkraft i utredningsarbetet, att inte ge sig utan vända på varje sten, att betvivla det man ser, att uppskjuta om-dömet. Det är en viktig dimension i kritiskt tänkande. Men misstänksamheten kan också driva en mot kategorisering, fördomsfullhet, att man inte kan se alternativ eller människors goda sidor eller viljor. Det kan som sagt också sluta samtalet så att man inte får ut något av förhören.

I den konkreta förhörssituationen ställs detta ofta på sin spets. Det är en utmaning att lyssna på lögner och det gör ibland förhöret komplicerat att hantera som förhørsledare. Det är lätt att man läcker ut sin frustration via suckande, himlande med ögonen etcetera. I förhöret med Ruslana hände det mig några gånger. Då stannade förhöret av och det märktes att motivationen att berätta avtog. Att sitta i timmar och dagar i förhör, med tolk och med advokat, sedan få det översatt i skrift, gå igenom igen och igen – lögner blandade med sanningar, det är påfrestande. Nya lögner, nya förhör, samma process igen. Tiden går samtidigt som åklagaren pressar på för ny information till de olika häktesförhandlingarna. Och varje lögn som producerats i början av förhören riskerar att förklena trovärdigheten i sanningar som berättas senare eftersom förhørsutsagorna är en del av bevisningen. Här måste jag som förhørsledare täppa till min egen irritation om jag ska ha någon chans att få ut något ur förhören.

Det gäller också att inte ta lögnerna personligt. Det kanske låter självklart, men det är enligt min erfarenhet ofta så vi uppfattar lögner, som en handling riktad mot någon (oss) och som

en misstro mot någon (oss). Här gäller det att minnas att vi representerar en myndighet och inte oss själva. Det gäller också den misstro som den misstänkte visar oss, den riktar sig ofta mot myndigheten och den kan vara i hög grad befogad om man som Ruslana har erfarenhet av ett korrumperat system. Hon var upprättigt rädd att vi skulle misshandla henne.

Att ha blivit lurad, eller att ha låtit sig luras, kan också innebära en prestigeförlust. Det är djupt obehagligt att till exempel plötsligt förstå att en målsägande som man har trott på visar sig vara gärningsman och den misstänkte ett offer. Man känner sig dum, men man kan då också bli utsatt för kollegors förlöjligande. Det är inte konstigt att vi är vaksamma på lögn.

Det vi också bör bära med oss är emellertid att få personer alltid ljuger. Människor ljuger om somligt och talar sanning om annat. Människor ljuger om en helhet men med hjälp av sanna detaljer och tvärtom. Har man suttit i hundratals förhör blir det uppenbart.

Då blir det problematiskt att tänka att man aldrig kan lita på en människa som har "ljugit". Det är något som jag ofta mött som polis – inställningen att "den där personen ljuger alltid" och "har man ljugit tidigare så har man ingen trovärdighet". Jag har också mötts av kritik för att jag varit för naiv när jag satt tilltro till något som en tidigare ljugande person har berättat. Psykologen Lee Ross kallar fenomenet att man förklarar andras beteenden utifrån deras föreställda egenskaper snarare än utifrån förutsättningarna i en konkret situation för *det fundamentala attributionsfelet* (Ross, 1977). I ett förhörssammanhang innebär det att man fokuserar på den förhördes karaktär och på så vis missar bakgrundsinformation och särskilda omständigheter. I praktiken innebär det att man antingen bedömer personen som trovärdig och då betraktar allt den personen säger med mer tillit eller som icke-trovärdig och då betraktar allt den personen säger med misstro (O'Sullivan, 2003). Så upplevde jag att det gick till i Ruslanafallet. Eftersom hon ljugit tidigare kunde vi inte veta att hon talade sanning nu, menade åklagaren. Detta upplevde jag som mycket frustrerande, inte beslutet i sig, utan att det baserades på en problematisk idé om lögn och människor som ljuger. Jag har i

efterhand funderat mycket på hur jag kunde ha kommunicerat bättre om detta med åklagaren och återkommer till det lite längre fram i texten.

Som förhørsledare möter man oundvikligen människor som ljuger, men det gäller att inte utgå från att de inte kan börja tala sanning. Dels kommer de i så fall att låta bli, dels kan människor ändra sig och dels ljuger ingen person hela tiden. Som förhørsledare gäller det också att ta reda på varför personen ljuger. Vad har hen att förlora på att berätta? Vad tror personen kommer hända? Vilket pris kan hen behöva betala för att berätta? Kan vi på något vis hjälpa personen förbi dessa hinder?

I fallet med Ruslana började hon som sagt berätta och tala sanning, men frågan är, hur kunde vi avgöra det?

Att känna igen sanning när man hör den

Tyvärr är det inte så enkelt att avgöra om en människa ljuger eller inte. Det är i själva verket beklämmande nog så att det inte finns något som tyder på att poliser är bättre än andra på att avgöra om någon talar sanning eller ljuger. Lite drygt femtio procents träffsäkerhet kan man i allmänhet räkna med, åtminstone i laboratoriemiljö. Möjligen finns det undantag. Vissa studier pekar på att utfallet är bättre i verkliga situationer eller när det rör sig om stora och avgörande lögner (Mann, Vrij, och Bull 2004; Vrij m.fl. 2006) och möjligen är människor bättre på att bedöma ett vittnesmåls tillförlitlighet utifrån ett förhørsprotokoll än utifrån en film (Lindholm 2008). Däremot tror vi i allmänhet att vi poliser är bättre på det, vilket är problematiskt eftersom det kan leda till tvärsäkerhet som hindrar det öppna tänkandet. Som sagt har man länge försökt få fram metoder för att avgöra om någon talar sanning, men det har misslyckats. Det man nu istället koncentrerar sig på är att få fram sådan information som kan kontrolleras i efterhand mot teknisk bevisning, indicier och andras vittnesmål. Det verkar i sin tur minska den misstänktes benägenhet att ljuga. I en studie visade sig polisaspiranter som var tränade i att använda sig av evidens på detta vis nå upp till 84 procents säkerhet i att avgöra om de hade att göra med lögn eller inte (Hartwig m.fl. 2006).

Det var just på det viset vi jobbade med Ruslanas information. Utifrån den kunde vi ställa frågor till övriga misstänkta och målsägande i ärendet och på så sätt komma vidare och få en klarare bild av fallet. På samma vis kunde vi använda information vi fått av exempelvis Nadja och Affram för att ställa frågor till Ruslana. På så sätt lade vi pussel med informationen och kom vidare.

Det var också när vi såg hur Ruslanas uppgifter bekräftades av framförallt Piotor och Nadja och även i viss mån av Affram som vi kunde se att det fanns anledning att ta hennes uppgifter på allvar. Principiellt kan man inte utgå från att berättelser som är samstämmiga med nödvändighet är sanna eftersom gärningsmän som gjort upp om en viss berättelse kan ljuga till och med mer konsistent än dem som talar sanning (Granhag, Strömwall och Jonsson 2003). Samtidigt visar undersökningar att sådana berättelser ofta saknar detaljer och nyanser (Fahsing, Ask och Granhag 2004). I vårt fall hade de inblandade inte motiv att samordna sina lögner och deras berättelser var mycket detaljerade. Det gjorde också att vi kunde dra slutsatser om att Ruslanas situation var likvärdig med Piotors och att hon enligt vår uppfattning (också) kunde anses som målsägare trots att det hon var den som samlade in hans pengar och följde honom på dagarna. Hon hade samma hot och avtal som Piotor.

Det man kan lära sig är sålunda att vi inte kan lita på vår idé om huruvida en person ljuger eller inte ljuger eller om hen är en ljugande person eller trovärdig sådan. Det finns flera anledningar till det. En anledning är att det helt enkelt inte går att skilja mellan om en person bara är nervös eller ljuger på grundval av hur denne talar, ser ut eller rör sig (som man tidigare har trott) (Vrij 2004). En annan viktig anledning är att vi har svårt att tolka den information vi får oförmedlad när vi vill ha vår story.

Vi vill ju ha vår story

När man får information av en misstänkt så måste den först dokumenteras, men sedan måste informationen tolkas och värderas och bindas ihop med alla annan information. Även här gäller förstås objektivitetskravet. Ett problem är att vi ofta är

omedvetna om hur svårt det faktiskt är att tolka, värdera och skapa samband på ett objektivt sätt. Kronkvist lyfter i sin avhandling fram ett stort hinder, nämligen tendensen till *bekräftelsebias*. *Bekräftelsebias* (*Confirmation bias*) kallas det fenomen som innebär att vi registrerar och lägger vikt vid fenomen som bekräftar vår världsbild eller våra antaganden och missar sådant som inte gör det eller som motsäger det vi håller för sant (Nickerson 1998). Den här effekten är ännu starkare när det gäller problem som vi investerat mycket i (energi, värderingar, tid) eller som är betydelsefulla för hur vi identifierar oss eller ingår i sociala sammanhang (se t ex Mercier och Sperber, 2016). Det är förstås en stor fara i utredningsarbete och förhörsteknik. Det kan också få olyckliga konsekvenser som när en förhørsledare tror att en misstänkt är skyldig och då hanterar denne på ett mer skuldbeläggande sätt, varpå den misstänkte också blir osäker och uppför sig på ett misstänkt vis (Kronkvist 2013, 119). Kronkvist menar att det finns flera olika typer av bekräftelsebias som kan påverka förhørsledaren. Han tar upp och sammanfattar forskningsläget när det gäller fem sådana: *behov av att knyta ihop säcken*, *behov av positiv självbild*, *att vi rationaliserar för att slippa kognitiv dissonans*, *grupptänkande* och det som kallas *priming* som betyder att en första upplevelse präglar tolkningen av det vi senare upplever (Kronkvist 2013, s. 62–68). Alla de här formerna av bekräftelsebias är på ett eller annat sätt relevanta för mitt exempel med Ruslana.

Behovet att knyta ihop säcken (*Need for closure*) handlar om att vi vill se sammanhang, få ihop det hela och avsluta. Det verkar som om det behovet tenderar att öka om osäkerheten är stor, om man är under tidspress eller om uppgiften uppfattas som tråkig (Kronkvist, 2013, s. 63–64). Karl Ask visar hur det spelar roll att polisutredare och förhørsledare också ingår i en kultur som värdesätter beslutsamhet (Ask, 2006) och att effektivitetsnormen påverkar utredningsanalyserna i en mer yttlig riktning (Ask, Granhag och Rebelius, 2011). Det här är enligt min erfarenhet något som man som förhørsledare ständigt får tampas med. Det blev också mycket tydligt i fallet med Ruslana. Så som lagen är skriven var den snabbaste och minst komplicerade tolkningen att se Ruslana,

som ju tveklöst var den som ”samlade in pengar”, som gärningsman. Att omvärdera, ta in ny information, sätta sig in i ett nytt perspektiv och på ett noggrant sätt följa upp det mönster som då bildas, skulle varit tidskrävande både för oss och för åklagaren. Vi bör här komma ihåg att även åklagaren befinner sig i ett system med förväntningar och krav på leverans. Vid den här tidpunkten då fallet med Ruslana utspelade sig är min bild att det fanns ett politiskt tryck på att åstadkomma domar. Såväl trafficking som tiggeri stod på den politiska dagordningen och det fanns en politisk förväntan om handling.

Behovet av en positiv självbild innebär att vi värjer oss mot att tvingas ändra ett tidigare beslut eller uppfattning. Ju mer vi har investerat i vår uppfattning och ju mer vi identifierar oss med den, desto svårare är det. Här har vi också att göra med det att vi identifierar oss genom vår grupptillhörighet. Det kan vara utomordentligt svårt att byta uppfattning eller att ompröva sina förgivettaganden om det innebär att man också avviker från gruppens enighet. Gruppidentifikationen sker också genom att vi distanserar oss från andra som inte ingår i gruppen (exempelvis misstänkta eller kriminella) och fjärrar oss från det som kan väcka vår medkänsla eller identifikation. I Ruslanafallet var det en process för oss förhørsledare att tänka om. Det krävde en sorts kognitiv tankevända och långa diskussioner där vi fick ompröva våra förgivettaganden och gruppens antaganden om de här människorna och deras olika roller. (En intressant upplevelse när det gäller just roller var insikten att Piotor inte såg sig som traffickingoffer. Det var vår etikett på honom. Han var helt enkelt trött på att tigga utan att få något för det). Det var ansträngande för oss att tänka om. Dessutom blev vi tvungna att försvara oss i olika sammanhang där det antydde att vi var känslomässiga och naiva.

Jag tolkar det som att behovet av en positiv självbild var i spel även i åklagarens bedömning av den nya informationen i Ruslanafallet. Hen hade investerat mycket i det aktuella fallet och det var vad man skulle kunna kalla ett prestigeärende. Det var det första fallet i Sverige av den här karaktären. Det var också åklagarens första fall av den här digniteten. Ärendet var på sätt och

vis kontroversiellt eftersom det handlade om en form av organiserat tiggeri. Det var av samma skäl också massmedialt intressant. Det fanns som sagt ett politiskt tryck. Genom att få folk häktade visar man att det är ett stort viktigt ärende, att man har god bevisning och att det händer saker, något som är särskilt viktigt i tider då polisen och rättssystemet får kritik för att det inte är tillräckligt effektivt eller kraftfullt. Framgång mäts dessutom både för polis och jurister i att arbeta med stora unika ärenden och i fällande domar med långa straff.

Kognitiv dissonans kallar man det när det uppstår konflikt mellan individens kognitioner eller synsätt (Festinger, 1962). Det är ett mycket obehagligt tillstånd som man gärna vill undvika. Ett sätt att göra det är att bortse från ny information som motsäger den idé man anslutit sig till. Blir dissonansen tillräckligt frustrerande kan det hända att man byter åsikt, men det kan också hända att man försöker att rationalisera dissonansen, man söker sätt att kunna leva med motstridigheten. Kronkvist nämner följande exempel:

I ett utredningssammanhang med ett misstänkt kvinnomord riktas ofta misstankarna mot en make/sambo/partner, då dessa i de flesta fall är gärningsmän... Om ny information i form av till exempel ett vittnesmål kommer in, som tyder på att den misstänkte är oskyldig, tvingas utredaren till ett nytt beslutsfattande. Utredaren väljer då eventuellt, i enlighet med Festingers teori, att på något sätt försöka bortse ifrån denna information. Detta kan ske genom att vittnesberättelsen tillmäts låg tillförlitlighet eller att vittnet som person tillmäts låg trovärdighet. Fenomenet har kallats asymmetrisk skepticism och innebär att individen tenderar att behandla information som inte stämmer överens med det förväntade med större misstro... Om det sedan också inkommer teknisk bevisning som tyder på att den misstänkte är oskyldig, till exempel en träff från en annan person på ett DNA-spår, kommer utredaren att få svårare att bortse från den nya informationen. Utredaren kan då antingen fortsätta hålla fast vid sin ursprungshypotes genom att bygga upp en rationell förklaring till förekomsten av det nya beviset, eller ändra sin hypotes och istället börja betrakta den misstänkte som oskyldig. (Kronkvist 2013, 65).

I Ruslanafallet kan man säga att vi förhørsledare upplevde kognitiv dissonans när vår gamla tolkning började uppvisa sprickor och en ny tolkning trängde sig på. Först försökte vi rationalisera dissonansen, men sedan lät vi oss övertygas av den nya tolkningen. Vi lade fram den nya informationen för åklagaren och visade hur den bildade ett nytt mönster som pekade mot att Ruslana också skulle kunna anses ha varit ett offer, på samma vis som Piotor. Åklagaren tog ingen hänsyn till detta och hen hade också stöd i lag för att kunna vidhålla sitt beslut. Ruslana hade ju mycket riktigt bidragit till att genom tvång utnyttja någons utsatta belägenhet och exploaterat denne för tvångsarbete (Brottsbalken 4:1). Å andra sidan hade åklagaren kunnat använda samma lagrum och betraktat även Ruslana som en person vars utsatta belägenhet utnyttjats för tvångsarbete. Ett starkt argument för denna tolkning var att Ruslana inte vunnit något på verksamheten, att Piotr inte var rädd för henne, utan såg henne som sin skötare, att hon aldrig fick del av pengarna samt att hon var under hot. Informationen vi lämnade påverkade emellertid inte åklagaren till att tänka om. Ett av skälen till att åklagaren kunde rationalisera sitt synsätt var förmodligen att den nya informationen inte var av en sådan karaktär att den på något absolut sätt motsade den gamla tolkningen. Vi hade inga nya ovedersägliga bevis utan bara ett nytt sannolikt mönster. Det gick att avvisa.

Kronkvist lyfter också fram hur kognitiv dissonans kan påverka synen på brottsoffret. Om till exempel inte brottsoffret svarar mot förväntningarna har det svårt att få gehör. Kronkvist hänvisar till forskning av Nils Christie som beskriver sex punkter som gör ett brottsoffer idealt: att det är svagt, att det är involverat i respektabel aktivitet, att det befann sig vid en legitim plats, att gärningsmannen befann sig i överläge gentemot offret, att gärningsman och offer var obekanta samt att offret ska ha tillräckligt inflytande för att hävda sin status som offer (Christie 1986). Om offret inte uppfyller kriterierna kan kognitiv dissonans uppstå hos förhørsledaren (Kronkvist, 2013, s. 65–66). När det gäller Ruslana låg hon på minus på alla dessa punkter. Hon var kaxig och inte samarbetsvillig i början, tiggeriverksamhet är inte särskilt respektabelt, man var ovälkommen på platsen, Ruslana

tycktes vara i överläge gentemot Piotor, aktörerna var bekanta och Ruslana har minimalt med inflytande för att hävda sin status som offer.

Grupptänkande innebär att bekräftelsebiaset kan stärkas när man arbetar i grupp. Genom samspelet i gruppen och genom gruppens organisation med olika roller fokuserar man gärna på det man redan vet, som alla är överens om, vilket kan leda till att man utelämnar information eller tecken som pekar i annan riktning. Det tenderar att leda till att man koncentrerar sig på en enda lösning, men också till så kallad överkonfidens, det vill säga överdriven självsäkerhet (Kronkvist 2013, s. 66). Tittar vi på Ruslanafallet var det ett ärende som det surrade om i olika sammanhang. Det var unikt och det första i sitt slag. Många hade åsikter. Fallet hade kopplingar till den politiska debatten och var på sätt och vis känsligt. Vi fick mängder med synpunkter från kollegor. Det fick alldeles säkert även åklagaren. Då och då fick man höra från kollegor att: ”De ljuger allihop, tro inte på dem”. Jag fick en känsla av att andra trodde sig veta mer och att jag själv uppfattades vara blåögd om jag satte någon tillit till de inblandades uppgifter.

Kronkvist lyfter som sagt också fram *Priming* som en typ av konfirmationsbias som kan påverka utredning. *Priming* i Kronkvists tolkning innebär att ett första stimuli sätter riktningen för hur man uppfattar nästa stimuli (inom psykologin finns också bredare förståelser av begreppet). När det gäller polisförhör kan det innebära att man skapar sig en uppfattning av det hela utifrån en första upplevelse som kanske ofta är känslomässig. När det gäller allvarliga brott som mord kan det vara en mycket obehaglig sådan, exempelvis bilder från en brottsplats. Det kan leda till att utredarna gör mer negativa bedömningar av de misstänkta än de annars skulle ha gjort. Även tidigare obehagliga upplevelser som liknar den aktuella kan påverka hur informationen som ges i förhör tolkas (Kronkvist 2013, s. 66–67). Den här effekten, vill jag tillägga, kan förstås samverka med eller vara svår att skilja från stereotyp tänkande som innebär att man har förenklade föreställningar om medlemmarna i en grupp. I Ruslanas fall var vårt första möte med henne just så som vi förväntade oss från tidigare möten i liknande kontexter, en gärningskvinna med

attityd, ovilja att berätta och lögner i mängder. Det påverkade oss alldeles säkert i vad vi förväntade oss av henne. Men vi försökte förhålla oss öppna och det lönade sig. Efter hand fick vi se en annan Ruslana komma ut ur sitt arga skal. Även åklagaren kan tänkas ha varit primad av tidigare gärningspersoner från liknande fall. Hens tolkning kan också ha påverkats av stereotypa tankestrukturer.

Utöver Kronkvists exempel på bekräftelsebias har vi det *fundamentala attributionsfelet* som jag tog upp tidigare, det vill säga att förklara människors beteenden utifrån idéer om deras egenskaper snarare än utifrån omständigheterna i en konkret situation. Ytterligare en bias som kan vara relevant i förhörssituationer är att vi gärna bedömer människor utifrån vår egen kulturs förväntningar på ärlighet. I Europa förväntar vi oss exempelvis ögonkontakt och kan se en flackande blick som ett tecken på oärlighet. I vissa andra kulturer är det respektlöst att möta blicken hos en person som man upplever som överordnad. Dessutom tillkommer sådana besvärliga mänskliga faktorer som att människor har en tendens att betrakta personer som vi upplever som vackra, som har släta och barnsliga ansikten (!), som har starkt självförtroende eller är verbala som mer ärliga (Vri, 2004; Vrij och Firmin, 2001). Det hela blir inte bättre av att vi dessutom tenderar att överskatta vår egen bedömningsförmåga (se t ex Kuklinski m fl, 2000; Bullock, 2007). Inte ens vi poliser eller jurister är fria från sådana tendenser och det måste vi vara medvetna om och ta ansvar för.

Polisens och åklagarens roller

Både polisen och åklagaren ska arbeta objektivt i en förundersökning, men det är polisen som har den utredande rollen. Vi får våra direktiv av åklagaren som är vår förundersökningsledare och styr vårt arbete. Det är åklagaren som går till häktesförhandlingarna på vårt material och får beslut från domstolen om de misstänkta personerna ska friges eller kvarstanna i häkte (En person ska omgående friges om det saknas häktningsskäl enligt Rättegångs-

balken 24:1, 24:2 eller 24:3). Åklagaren skall sedan värdera om materialet räcker för att väcka åtal på. Domstolen dömer till eventuellt straff. Polisen är ingen dömande myndighet.

Det är alltså vi poliser (och även ibland civilanställda utredare) som genomför alla förhör med de inblandade. Det är vi som är i processen i förhørsrummet och ser personer våndas, ta sats, våga berätta, gråta och lida i förhöret. Åklagaren får sedan normalt förhöret sänt till sig skriftligt. Ibland blir det istället en muntlig föredragning. Det betyder att det är avgörande att polisen ger åklagaren en rättvisande och tydlig bild. Ändå kan det vara svårt för åklagaren att bilda sig en uppfattning. I förhören med Ruslana hade vi månader med vånda och svårigheter för henne att våga berätta vad som hänt. Denna process såg åklagaren bara i skrift. Åklagaren ansåg då att Ruslanas trovärdighet var låg eftersom hon ljugit i tidigare förhör. Vi förhørsledare å andra sidan hade följt henne i rummet och sett hur hon öppnat sig och var övertygade om att vi nu fått fram mer korrekt information och att den talade till Ruslanas fördel, men vi lyckades inte kommunicera detta till åklagaren på ett sätt som övertygade denne. Vi upplevde att åklagaren hade bestämt sig och inte var villig att ta in nya perspektiv. (I denna essä utgår vi från att vi förhørsledare hade en viktig poäng, men naturligtvis kan man inte utesluta att det var vi som misstagit oss). Det viktiga är emellertid att komma ihåg att det är åklagaren som leder förundersökningen och beslutar om vad som ska lyftas fram i häktesförhandlingen, och att åklagaren i detta fall tveklöst hade lagen på sin sida. Det intressanta här är att hen också hade kunnat göra *en annan tolkning med hänvisning till samma lag*, men det hade inte varit helt lätt eftersom lagen inte är skriven utifrån denna typ av situation. Just så är det ibland. Lagen är sällan otvetydig, i vissa fall hamnar olika lagar i konflikt med varandra och i det här fallet kommer till och med tillämpningen av en och samma lag i konflikt med sig själv eftersom det konkreta fallet är så komplext att man när lagen skrevs knappast hade kunnat förutse det.

Det kan ha funnits flera olika skäl till åklagarens ovilja att ta till sig argumenten. Vi har redan berört möjliga bekräftelsebias, men dessutom måste man ha i minnet och vara beredd på att

även åklagarna, precis som vi poliser, är människor med olika erfarenheter och personligheter. De är inga robotar och tur är väl det. De har sin uppgift just eftersom det mänskliga omdömet inte kan rationaliseras bort utan är nödvändigt för att tolka och värdera det som hänt. Givetvis har detta också en baksida. Under mina år som utredare har jag mött många olika åklagare som fattat ganska olika beslut gällande liknande frågor, precis som vi poliser också nödvändigtvis gör. Det är inte fråga om ett systemfel, utan en inneboende förutsättning som är omöjlig att helt komma ifrån, men som vi måste hantera. I Ruslanafallet var åklagaren dessutom helt ny i sin roll och hade inte heller haft denna typ av ärende tidigare. Inte heller fanns det någon tidigare dom i Sverige med liknande omständigheter. Det kan också ha påverkat det hela.

Även om jag kan förstå det som hände i Ruslanafallet var det oerhört frustrerande för mig och min kollega att vi inte nådde åklagaren med vad vår nya information borde betyda. Det sved faktiskt under lång tid. Vad har jag då lärt mig av detta? Ja, för det första har jag lärt mig att min uppgift aldrig bara kan vara att så att säga överföra eller överlämna information; jag måste också försäkra mig om att motivera hur jag tycker att den bör tolkas och bemöda mig om att ha hållbara och relevanta argument för hur den inte bör tolkas.

I efterhand kan jag se att jag var dåligt rustad och skulle lagt upp samtalen med åklagaren bättre. Jag skulle ha informerat och diskuterat mer och oftare med åklagaren. Jag borde ha planerat vilka frågor jag måste ha med för att styrka rekvisiten för att brottet skall vara uppfyllt. Jag hade kunnat vara mer juridiskt påläst. Jag hade också mer explicit kunnat problematisera de antaganden som ligger bakom lagen – exempelvis att den som ”vaktar” eller tar hand om en tiggare är att anse som gärningsman. Det hade kunnat öppna för att åklagaren hade kunnat beakta den speciella tvångssituation som Ruslana var utsatt för, det vill säga samma tvångssituation som Pjotr befann sig i. Att försvara en sådan ny tolkning hade krävt goda argument och ett visst mod av åklagaren, och hade kunnat leda till en dom som blir vägledande för andra ärenden.

Jag hade också kunnat beskriva förhörprocesserna tydligare så att det gick lättare att förstå hur Ruslana gick från lögner till sanning. Jag borde jag ha förklarat Ruslanas rädslor för polisen i sitt hemland och berättat om det hot som låg över henne och hur det gjort att hon tidigare inte vågat säga som det var. Jag hade kunnat formulera tydligare hur Ruslanas sanningar gick att bekräfta på olika vis, jämfört med hennes tidigare lögner. Eventuellt hade jag också kunnat förutse olika bekräftelsebias som skulle kunna tänkas ligga till grund för åklagarens ovilja att ta in nya perspektiv. Jag borde även ha kunnat göra det lättare för åklagaren att ompröva sitt beslut med värdigheten i behåll.

Jag har också insett betydelsen av kunskap om de kulturer, rättssystem och kriminalitetstyper som de misstänkta har tidigare erfarenheter av. Jag hade kunnat hänvisa till forskning om lögn om jag hade varit mer insatt. Viktigast är kanske att jag förstått betydelsen av kunskap om lögnens psykologi och om hur präglade vi är av våra förgivettaganden när vi bildar oss uppfattningar om andra människor och händelser. Det senare innebär att jag alltid måste vara självkritisk och dessutom kunna hjälpa mina kollegor och representanter för rättssystemet att också vara det. Det innebär också att ha en inställning som gör en beredd att tänka om, ifrågasätta och ta ansvar, en ödmjukhet för att ”saker inte alltid är som man tror”. Stundtals krockar det med förutsättningar, resurser, attityder inom polis och åklagarväsende och inte minst med vad man själv vill få bekräftat, så man måste vara beredd att ta sig själv i örat.

Mer praktiska slutsatser blir att det är viktigt med förhörutbildning, som inkluderar de psykologiska och kommunikativa perspektiv som jag har tagit upp här, samt fördelarna med att samarbeta med mer erfarna och äldre kollegor som gör att man minimerar risken för felaktigheter. Men även om vi gör allt det här kommer det att uppstå dilemman. Det är bara så livet och polisarbetet är. Hur kan man hantera dem?

Etiska dilemman förhørsledarrollen

Enligt PEACE-modellen måste man skapa tillit för att lyckas få fram information. Tillitsskapande kräver i någon mening att man etablerar en relation. När det gäller allvarliga brott har vi ofta långvariga häktestider och många förhör. Det innebär relationer som spänner över viss tid. Relationer i sin tur måste i någon mån vara äkta och ömsesidiga. Det går inte bara att spela relationer. Att åstadkomma tillit är en del av att vara professionell som förhørsledare. En annan del är att hålla distansen, dels så att man kan se sakligt på det som sker och åstadkomma en objektiv och nyanserad utredning och dels så att man klarar av det som människa. Det kan vara dränerande att vara nära människor som lider. Denna distans är också en del av förhørsledarens professionalitet. Det är lätt att se att det finns en spänning mellan de här två dimensionerna i förhørsledarens professionalitet. Det finns också moraliska spänningar.

Ansvar

Att lyckas få någon att tala kan innebära att man skapar ett förtroende som man sedan inte kan leva upp till. Det är förstås viktigt att vara noga med att inte lova sådant som man inte kan hålla. Med tillit kommer dock gärna förhoppningar och förväntningar. Men även bortsett från sådana eventuella förväntningar från dem som man förhör kan man känna ansvar.

Det grundläggande syftet med ett förhör är förstås att få fram information om vad som verkligen hänt. Informationen, typen av information, graden av information, och vilka frågor som ställts och besvarats kommer att påverka domen. Det här kan ställas på sin spets i de fall då man som förhørsledare kan ha förståelse för att en misstänkt exempelvis efter att ha utsatts för långvarig mobbning eller misshandel till sist har slagit tillbaka. Gör jag då mitt arbete skickligt och även drar ur den misstänkte information som talar till dennes nackdel och den informationen sedan leder till ett strängare straff kan det kännas eländigt. Å andra sidan brukar man kunna lita på att även rätten väger in

sådana omständigheter i sina domar. Det vi däremot inte kan lita på är, som i Ruslanas fall, vilka konsekvenser det kan få för den förhörde att tala. Som förhørsledare bör man vara medveten om att det som vi tycker är rätt och riktigt inte alltid blir det vi tror för individen när vi är klara med dem. Å ena sidan har vi inget annat val än att utföra vårt arbete och försöka få fram information i de olika ärendena. Polisen utreder och rätten dömer. Så ska det vara. Å andra sidan gäller det att vara medveten om att de beskrivningar man gör i sina rapporter och i sin dokumentation får betydelse för hur informationen kan tolkas, och om att tolkningen kan komma att vara färgad av tankemönster (och även bekräftelsebias) av olika slag i nästa led. Det går inte alltid att förutse, men det talar för vikten av att vara tydlig och medveten om hur man formulerar sig och hur det kan tolkas.

Lägg märke till att jag här skiljer mellan det som hänt, informationen och beskrivningen. Det som hänt kan jag bara få tillgång till i andra hand genom exempelvis teknisk bevisning, förhör och vittnesmål. (Delar av det kan dokumenteras med bild eller bandupptagning.) Utifrån den informationen måste jag bilda mig en uppfattning som är så välgrundad som möjligt, och i förhöret måste jag lyssna noga för att fånga det viktiga, ställa relevanta följdfrågor och kontrollfrågor samt försäkra mig om att jag har förstått rätt. Det ska sedan förmedlas till åklagaren, oftast i text. Jag kan inte förmedla precis allt (då kunde lika gärna åklagaren varit med vid alla förhör) utan jag måste bedöma, värdera och välja ut det som är viktigt, hållbart och relevant och sedan komprimera det i en beskrivning för åklagaren som är tydlig och begriplig. Jag möter ibland vissa som tror att det bara är att föra över nakna fakta, men så fungerar varken kunskapen eller människan. Förhørsledaren *medierar* information (Säljö 2005). Det betyder att genom att man ger verkligheten en komprimerad och språklig form så perspektiverar man den oundvikligen. Därför är det så viktigt att vara medveten om felkällor, bias, potentiella missförstånd och så vidare, så att man kan förhålla sig kritisk till sina egna tolkningar och beskrivningar och även kommunicera väl med åklagare för att undvika att det blir tokigt.

Ärlighet

Om vi har en dold agenda, får vi ingenting i förhöret. Ärlighet är en viktig förutsättning för förtroendeskapande (där fungerar det på samma sätt när det gäller den misstänktes tilltro till förhørsledaren som tvärt om). Genom att vara sanna ger vi respekt och blir trovärdiga, men det är inte alltid lätt som förhørsledare. Anledningen är att vi ofta sitter inne med information som vi inte kan dela med oss av. Ett sätt att hantera detta är att kommunicera om sin roll och sina ramar – och klargöra att man varken får eller kommer att berätta för den man hör vilken bevisning man har. Vi kan svara – ”ja det finns teknisk bevisning, men de kommer du inte få se eftersom vi vill höra din version först” och också förklara att det kommer att öka den misstänktes trovärdighet i utredningen om hen berättar saker innan de har bevisats på annat vis. Andra sätt att vara sann är att visa den förhörde hur dokumentationen avspeglar det som sagts i rummet och att försäkra sig om att den förhörde upplever det som nedtecknats som rättvisande för vad som verkligen sagts. Det är vi också skyldiga att göra enligt Rättegångsbalken 23:21.

Medkänsla

Även om man hanterar sina förhör och sin informationsförmedling på ett ansvarsfullt vis kan det bli tungt. Människor är inte antingen goda eller onda på något absolut vis. Även personer som är skyldiga till brott kan väcka ens medkänsla och medkänslan är ju också en dimension i den tillitsskapande relationen. I det här aktuella traffickingfallet satt flera personer häktade i uppemot ett halvår. Vi lärde känna dem. Även om vi först möttes med misstro blev vi sedan efterlängtnade som den enda mänskliga kontakten. Att sitta häktad i månader gör något med människor. Samtliga misstänkta personer i vårt ärende bröts ned psykiskt. Samtliga gick på lugnande medicin och sömntabletter. Anhöriga bröts ned. Nadja som vi också förhörde hade barn som mådde dåligt och hamnade hos BUP. Hennes företag gick i konkurs och hon mådde mycket dåligt psykiskt, grät varje dag och försökte ta

sitt liv två gånger. Ruslana var till en början kall, avvaktande och misstroende. Bakom det började vi urskilja en sorgsen, sliten och ensam ung människa med ett enda engagemang i livet, att ge sin systerson ett drägligt liv. Efter hand fick vi kontakt och Ruslana sänkte garden och visade förtroende för oss både som poliser och människor. Efter hand ville och vågade hon berätta om det som hänt.

Som förhørsledare kan man påverka häktade personers situation genom att hjälpa till att tillgodose grundbehov, exempelvis genom att se till att de får sömntabletter och lugnande, att de får träffa sina barn eller andra närstående. Det skulle vi kunna kalla *praktisk empati*. En annan typ av medkänsla är att använda ett språk som den förhörde förstår, att anpassa tempo, frågestil med mer. Det kan vi kalla kommunikativ empati. Särskilt knepigt kan det vara att behålla styrförmågan över förhöret och samtidigt arbeta inkännande och med en viss följsamhet så att inte den förhörde sluter sig. Även att lyssna aktivt samtidigt som man ska hålla sina frågor i huvudet och klara av att dokumentera kan vara en utmaning.

En annan form av medkänsla består i att ha satt sig in i så mycket som möjligt av den förhördes situation. Det kan handla om att läsa på om bakgrund, historia och kultur. Det gör det också lättare att förstå det som den förhörde berättar (samtidigt som det kan finnas en fara för att man tror att man vet mer än man gör). Detta, att förstå sig på den förhördes bevekelsegrunder och tankar kan vi med ett begrepp lånat från Daniel Goleman kalla *kognitiv empati* (Goleman 2006).

Det kanske viktigaste sättet att visa medkänsla är emellertid att låta den förhörde berätta om sina känslor, som rädsla, oro och ilska och liksom tömma sig på dem. Vi kan lyssna och bekräfta att det är helt okej. Vi kan visa att vi känner igen oss och känner med. Den sortens medkänsla, som vi med Golemans begrepp kan kalla *emotionell empati*, har också den positiva effekten att den ökar tilliten. Genom att vi visar medmänsklighet och omtanke får vi i allmänhet respekt tillbaka. Dessutom finns det få saker som hindrar förhör så effektivt som stark frustration. Medkänsla i olika former är alltså i enlighet med det polisiära

uppdraget eftersom syftet med förhöret tenderar att motverkas av brist på medkänsla.

Medkänslan kan emellertid också göra en sårbar som förhållsledare. Man skiljer ofta i teorin mellan empati och sympati, där empati är att känna med någon, sätta sig in i dennes situation eller förstå hur denne tänker. Det är så den professionelle bör förhålla sig. Med sympati däremot brukar man mena att man tycker om, håller med, tar över den andres känslor och till och med kan tappa distansen. Daniel Goleman beskriver skillnaden som förmågan att hålla den andres upplevelse skild från ens egen (Goleman 2006). Men i praktiken är enligt min erfarenhet skillnaden inte alltid glasklar, och det är inte nödvändigtvis så att det bara är dåligt att det är så.

I traffickingfallet blev jag och min kollega påverkade känslomässigt efter alla möten med Nadjas barn. Några gånger fick vi jobba på att hålla tillbaka tårarna, exempelvis när alla tre barnen låg på golvet och grät med Nadja i besöksrummet. Två gånger satt jag bredvid när Nadja fick prata i telefon med sina barn, och hon började ha avskedssamtal med dem. Här fick jag ingripa för att få henne att upphöra med det under samtalet. Och ja, jag blev påverkad. Jag är själv mamma. Detta märkte Nadja tydligt och kunde se den mänskliga sidan av mig och även min kollega, vilket uppenbarligen ökade förtroendet för oss som ledde förhören och utredningen framåt. Många gånger brukar det vara så att andra kollegor sköter besök och telefonsamtal till barnen. Här gjorde vi det själva och jag skulle säga att det hade stor betydelse för att vi fick de misstänkta förtroende och att de vågade börja berätta. När det gäller Ruslana höll hon till en början ett avstånd vilket var frustrerande, men när hon släppte på trycket och lät oss komma in i hennes tankevärld upplevde vi det som ett stort förtroende och som om något viktigt hade hänt. Dessutom var hennes berättelse så skakande att vi blev berörda av den och kunde förstå och identifiera oss med hennes kamp för överlevnad och ett drägligt liv.

I både Nadjas och Ruslanas fall ökade medkänslan med tiden. Den tycktes vara viktig och förtroendeskapande och påverka

kvaliteten på den information vi fick. Samtidigt var det svårt att inte ta med sig jobbet hem. Det frestade på.

Det finns också en risk att alltför stark medkänsla kan leda till att man blir partisk i sitt utredningsarbete. Lösningen tycks dock inte vara att hålla sig alltför distanserad. Det kostar för mycket att misslyckas med tillitsskapandet. Istället får man träna upp sin vaksamhet inför sin egen eventuella partiskhet. Och, om man känner att man riskerar sin objektivitet, försöka att gå in i empatiska tillstånd och sedan ut igen till en mer distanserad betraktelse i en slags växelverkan. I PEACE-modellen ingår en utvärderingsfas (*evaluation*) där man just försöker kliva ut och analysera sitt förhållningssätt efter varje förhör. Man kan också ta pauser i långa förhör när man känner att det blir för nära eller för långt ifrån den hörde. Att prata med en kollega i ett sådant sammanhang kan underlätta. I Ruslanafallet var det en stor fördel att vi var två förhørsledare som kunde diskutera upplevelser och tolkningar. Man ska inte heller tveka att lämna över till en kollega om man känner att man inte kan hålla en sund distans, vilket kan vara svårt eftersom det i poliskulturen kan vara förknippat med viss prestige att klara sina förhör hela vägen.

Inom poliskulturen är medkänsla eller känslomässig blödighet i allmänhet ingen omhuldad kvalitet. I lagom omfattning förefaller de emellertid vara nödvändiga delar i det moraliska omdömet. Känslor som empati, välvilja, skuld, skam och ansvar kan ses som etiska informationsbärare. De utgör tillsammans vår etiska kompass som snabbt och smidigt visar oss om vi är på rätt väg eller om vi håller på att glida av banan. De är viktiga resurser i det professionella omdömet i alla yrken som har att göra med mänskliga kontakter och de ligger till grunden för de värden som bygger upp vårt rättssystem. Sålunda är de centrala även i polisyrket. Det betyder förstas inte att man kan låta sig styras av dem på irrationella eller obalanserade vis. Däremot är det inget att stå efter, att frigöra sig från känslorna i tron att alla frågor kan hanteras bäst med någon slags ren robotlik rationalitet. Det är välbekräftat inom förhørsforskningen att det inte är en framkomlig väg (se t ex Holmberg och Christianson, 2002). Istället får man försöka utveckla sätt att hantera sina känslor, göra dem till resurser i den mån det går,

bearbeta det som är svårt och göra sig medveten om känslor så att man kan ta ansvar för dem.

En känsla som jag fått tampas med och som kom i Ruslanas fall var den av orättvisa. Vi poliser drivs i hög grad av rättvisepatos, men det är inte vi som bestämmer vad som är rättvisa i domstolen. Här kan det uppstå krockar. När jag och min kollega utgick från den nya, som vi bedömde mer trovärdiga informationen från Ruslana, bytte vi tankestruktur. Vi såg parallellen med Piotors situation, att även Ruslana var under tvång och att hon egentligen var ett offer. Vi fick inget gehör för detta hos åklagaren. Jag upplevde detta som djupt orättvist gentemot Ruslana och det påverkade mig mycket. För första gången som polis hade jag svårt att förlika mig med det som beslutades i ärendet. Min yrkesroll, medmänsklighet och syn på rätt och fel fick sig en ordentlig törn. Extra svårt blev det att förklara och motivera för Ruslana att hon blev kvar i häktet. Det är ju vi poliser som sitter med människorna framför oss som skall förklara de olika beslut som åklagare/förundersökningsledare fattar samtidigt som vi ska bygga upp ett förtroende inför kommande förhör. Det kan vara en stor utmaning.

Förhørsledarens professionella identitet

Det här fallet gjorde att jag fick ompröva min professionella identitet. Tidigare hade jag tyckt att det var så enkelt. Att vara professionell som förhørsledare var att vara skicklig på att få människor att tala. Kollegor kunde utmana mig, som i fallet med den 17-årige blivande pappan som senare blev utvisad, och säga ”du kommer aldrig att få X att tala” eller ”du kommer aldrig att få ut någon sanning ur den personen”. Det fick mig läsa på, utveckla min förhörsteknik och jobba ännu hårdare med förtroendet, och jag lyckades ofta. Det var tillfredsställande och jag kände mig proffsig. Jag fick en kick när jag fick genombrott. I fallet med Ruslana och de andra upptäckte jag emellertid att jobbet är komplexare än så och att jag måste kunna förhålla mig till dilemman som uppkommer.

Med inspiration från Aristoteles sätt att se på olika sorters kunskap (i *Nikomachiska etiken*) skulle man kunna skilja mellan olika kvalitetskriterier på kunskap. När det gäller till exempel hantverk brukar man tala om att något är *välgjort*. Så kan man tala om en utredning, som en produkt som ska åstadkommas eller som en procedur som ska utföras. När det gäller påståenden, slutsatser eller resonemang talar vi ibland om att de är *rätt* eller *riktiga*. Då syftar vi ofta på om de svarar mot sanningen. När det gäller handlingar kan vi också tala om att de är *rätt*. Då syftar vi ofta på moraliska eller legala regler eller policys. På de här sätten tänkte jag nog på kvalitet i mitt jobb när jag var nybörjare; en utredning skulle vara välgjord, svara mot verkligheten och följa reglerna. Efterhand ville jag också göra bra utredningar. *Bra* säger vi om något vi gör om det fungerar eller leder till ett mål. I det här fallet kan det vara att rätt person blir dömd. Senare, när jag blivit varm i kläderna och märkte att jag hade en viss talang för att få människor att tala så utvecklades min idé om kvalitet i arbetet. Mitt mål (utöver de andra målen) blev att få fram mycket information; jag ville inte nöja mig med bra utan ville vara en *skicklig* förhørsledare. Skicklighet talar vi om när det gäller handlingar som är instrumentella men svåra. Jag såg mig som skickligare om jag lyckades trots motstånd.

Efter den här upplevelsen med traffickingfallet och senare har min bild av kvalitet i förhørsledar- och utredarrollen fått ett större djup. Jag tänker nu att kvalitet också kräver *klokh*et och *omdöme*. Klokheden och omdömet ställs på sin spets när det uppstår krockar mellan de andra kvalitetskriterierna – exempelvis när det som är rätt enligt reglerna krockar med moralen, eller när regler krockar med varandra eller när olika perspektiv på hur ett förlopp ska förstås står i konflikt, eller när objektivitetsmålet krockar med skyndsamhetsmålet, eller när jag måste genomdriva ett beslut som jag uppfattar som felaktigt och så vidare. Då utmanas mitt omdöme. Då vill jag vara en *klok* förhørsledare och utredare. Vad är det, kan man då fråga sig? Mitt svar i korthet är att man, utöver kunskap om regler och förhörsmetoder, är bra på att urskilja det som finns i situationen, man är bra på att förstå alla de aspekter som kan ha betydelse för tolkningen, man

kan använda sina känslor och sin moral som informationsbärare utan att låta dem styra en, man kan se komplexitet och beskriva den i ord och text för åklagare och man har förmågan att se sig själv och sina egna tankar lite utifrån och att ta ansvar för dem. Hur ska man då lära sig det?

Att lära sig av erfarenheten

Jag tänker mig att det jag har gjort i den här essän just är ett försök att bli en klok förhørsledare. När jag nu är klar har jag upptäckt något intressant, nämligen att det jag har försökt göra i denna text liknar hur John Dewey beskriver den erfarenhetsbaserade reflektionens process i fem steg:

1. Man upptäcker en perplexitet, värden eller tankar som krockar med varandra eller inte går ihop. De stör en och får en att börja fundera.
2. Man intellektualiserar, det vill säga försöker förstå vad problemet består i, med hjälp av erfarenheten.
3. Man formulerar en hypotes eller en idé om vad det hela handlar om. (I mitt fall urskilde jag att det handlar just om förmågan att hantera dilemman och komplexitet i förhørsledarrollen. Sedan delade jag upp det i teman).
4. Därefter resonerar man om det hela utifrån teori och erfarenhet. Man värderar, nyanserar, prövar tolkningar och förklaringsmodeller.
5. Sedan testar man vad de här sätten att tänka och tolka ger för förståelse och vad det leder till för sorts handlingar (Hjertström Lappalainen och Schwartz 2014; Dewey 2008).

På det här sättet kan man ta för vana att arbeta med sådant man stöter på i sin profession (eller i sin praktik under utbildningen) och som skaver, som väcker ens undran eller som skapar frustration. Kanske gör det inte livet enklare. De här reflektionerna om Ruslanafallet har kanske snarare fått mig att se svårigheterna i förhørsledarrollen på ett tydligare vis. Samtidigt känner jag mig bättre rustad, som om reflektionen har gett mig flera verktyg och nya öppningar och kanske också en starkare professionell själv-

känsla. Avslutningsvis skulle jag vilja reflektera över två av mina viktigaste insikter, nämligen om faran med tvärsäkerhet och om nyttan av forskning.

Det är inte alltid som vi tror

Det ligger nära till hands att tro att man med åren blir säkrare och säkrare i sin yrkesutövning. I någon mening är det förstås så, åtminstone säker i meningen trygg och kunnig. I bästa fall också klok. I den där klokheten ligger också en större acceptans av osäkerhet. Jag börjar tänka att tvärsäkerhet är ett av de främsta hindren för omdömesgill professionalitet och det gäller alldeles specifikt i förhållande till rollen. En av de viktigaste förutsättningarna är däremot medvetenheten om att det kanske inte är som vi tror och villigheten att uppskjuta bedömningen. Det kräver inte bara öppenhet, nyfikenhet, fantasi och flexibilitet, utan också att man *står ut*. Står ut med att inte veta säkert, står ut med att vänta, står ut med att vända, står ut med ett yttre tryck att leverera, står ut med att bli ifrågasatt och att ha fel, står ut med att gmeta, gräva och att inte ge sig. Det kräver en kombination av tålmod, civilkurage och självreflektion.

Självreflektionen handlar om att våga se sig själv i vitögat, möta sina egna fördomar, göra upp med sina drifter och behov, ta sig själv i örat när man drar iväg åt endera hållet. Det är rätt jobbigt, men att vara beredd på att det blir nödvändigt och att ha tränat på det skänker ändå ett visst lugn till yrkesutövandet, och då kan arbetets starkt meningsfulla och stimulerande sidor få stå i fokus. I denna självreflektion ingår också en insikt om den egna kunskapens begränsningar och om att jag faktiskt behöver mer kunskap. Personligen har jag till exempel kommit att upptäcka hur jag kan stärka min kompetens genom att dra nytta av forskning.

Forskningens användbarhet

Nu har man placerat polisutbildningarna på universitet eller högskolor i en förväntan om att den forskningspräglade miljön

ska bidra till de blivande polisernas kritiska tänkande. Det sker emellertid knappast med någon automatik utan kräver såväl professionsnära polisforskning som forskningsbaserad undervisning. Än så länge finns här en klyfta. Många polisstudenter (och även en del polislärare) ser forskning och vetenskap som något annat, väsensskilt från professionen och som något som inte riktigt har med verkligheten att göra. Teori betraktas till och med ibland som något som står i motsättning till praktik, som något som konkurrerar med praktiken om tid och uppmärksamhet, eller som något lite naivt som inte är verklighetsförankrat. Inom akademien har teorin högre status än den professionella erfarenheten, men bland polisstudenterna är det enligt min erfarenhet i allmänhet vi lärare med polisiär erfarenhet som tas på allvar och det kan vara svårt att motivera studenterna att ta till sig teorin. Även jag har tänkt på det här viset och inte riktigt sett hur forskningen kan hjälpa mig i min profession. Det har jag fått omvärdera.

För det första har jag upplevt hur det har hjälpt mig som professionell att tänka som en forskare på min erfarenhet. Det har fått mig att förstå det jag håller på med bättre, att se nya möjligheter och att vara beredd på, och kunna hantera, komplexitet. Skrivandet tillsammans med Maria har också hjälpt mig att se hur professionella perspektiv och forskningsperspektiv kan integreras, hur polisen och forskaren kan tänka bättre tillsammans än enskilt och dessutom att jag som polis faktiskt kan bidra till kunskapsbildningen. Jag hoppas att flera poliser vågar och får tillfälle att ta det steget.

För det andra har jag upptäckt vad forskningsbaserad kunskap kan tillföra förståelsen av vad jag håller på med. Jag har upptäckt vilken hjälp jag har av psykologisk forskning, exempelvis om lögn och om kognition (till exempel som här om bekräftelsebias). Jag har haft bruk av filosofisk teori för att kunna resonera i moraliska dilemman. Jag har haft nytta av kommunikationsteorier, forskning om olika former av kriminalitet och hur den utvecklas, om kulturer och kulturmöten och så vidare. Framför allt har jag haft nytta av professionsnära forskning, exempelvis som framgår här av förhørsforskning. Jag hade tidigare inte en aning om hur mycket som faktiskt finns, i alla fall

om man sträcker sig utanför landet. Jag visste att det fanns evidensbaserade förhörsmetoder, men inte hur man kommit fram till dem och vilka problem som fortfarande är olösta. Jag visste inte att, och hur, man kan hitta relevant forskning om många av de svårigheter man tampas med som förhörsledare via särskilda söktjänster på nätet. Jag visste inte heller att jag kunde läsa och begripa vetenskapliga artiklar. Än mindre förstod jag att de skulle kunna hjälpa mig med högst konkreta och vardagliga problem i mitt arbete.

För det tredje har jag upptäckt att forskningen och det vetenskapliga tänkandet har försett mig med förklaringsmodeller och begreppsapparater som hjälper mig att tydliggöra och motivera mina professionella observationer och tolkningar på mer precisa sätt. Det blir färre lösa tyckanden som jag inte kan underbygga eller magkänsla som tar sig uttryck i envis tvärsäkerhet. Det blir fler välunderbyggda resonemang. Det i sin tur ger mina utredningar en bättre kvalitet, bättre rättssäkerhet och en robusthet som kan leda fram till domar, frikännanden eller avskrivna misstankar. Samtidigt ger det mig som polis råg i ryggen och professionell självkänsla.

Av de här skälen oroar det mig att många poliser idag saknar förhørsutbildning. De får inte möta beprövad erfarenhet och forskning. De får inte heller tillfälle att diskutera och analysera sina erfarenheter och bygga upp en repertoar av relevanta perspektiv som kan utmana den här tvärsäkerheten som jag nyss nämnde och som man så lätt faller in i när man är under press. (Om brister när det gäller Polisen som lärande organisation läs Andersson Arntén 2013, s. 24–32). Jag möter många poliser i ledningsfunktioner som förefaller tänka att ”förhör, det är väl inget särskilt, alla kan väl prata med folk”, och så tänkte jag också själv tidigare. Det är en farlig inställning. Förhör är en mycket komplex verksamhet som kräver ett omsorgsfullt handlag och väl utvecklat omdöme. Den här texten är ett försök att i någon mån dela med mig av de insikterna och samtidigt uppmuntra mer juniora kollegor eller polisstudenter att ta alla tillfällen att lapa i sig mer kunskap, läsa på och samla erfarenhet genom att vara med på förhör, ta alla tillfällen i akt att träna på att förhöra, studera mer erfarna kollegor eller ta hjälp av en mentor.

Källor

Rättskällor och utredningar

Regeringsformen (1974:152).

Brottsbalken (1962:700).

Rättegångsbalken (1942:740).

Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (1994:1219).

FNs deklaration om de mänskliga rättigheterna.

Rättsfall

Ruslana-fallet:

Dom i Tingsrätten B10768-08.

Dom i Svea hovrätt B1479-09.

Samir-fallet:

Dom i Svea hovrätt Ö7110-15.

Johansson, Anders och Samir Sabri. 2017. *Fallet Samir*.

Stockholm: Ordfront.

Tommie Karim-fallet:

”Fallet Tommie Karim”, *Kalla Fakta*, TV4, 2009-05-13.

Tomas Quick-fallet:

Josefsson, Dan. 2013. *Mannen som slutade ljuga: Berättelsen om Sture Bergwall och kvinnan som skapade Thomas Quick*.

Stockholm: Lind & Company Förlag.

Kevin-fallet:

Josefsson, Dan. 2017. ”Dokument inifrån: Fallet Kevin”. SVT 2017-11-07.

Wetterqvist, Anna. 2018. ”Bröder frias från misstankar i Kevin-fallet – ’tveksamt om det ens rört sig om ett brott’”. *Dagens*

Juridik. <http://www.dagensjuridik.se/2018/03/broder-frias-fran-misstankar-i-kevin-fallet-tveksamt-om-det-ens-rort-sig-om-ett-brott>. 2018-03-27.

Litteratur

- Aristoteles. *Nikomachiska etiken*.
- Andersson Arntén, Ann-Charlotte. 2013. *Är Polisen en lärande organisation? En intervjustudie om polisens ledningsstruktur*. Rikspolisstyrelsen.
- Ask, Karl. 2006. *Criminal Investigation: Motivation, Emotion and Cognition in the Processing of Evidence*. Avhandling. Göteborgs universitet: Psykologiska institutionen.
- Ask, Karl, Pär Anders Granhag, och Anna Rebelius. 2011. "Investigators under Influence: How Social Norms Activate Goal-Directed Processing of Criminal Evidence". *Applied Cognitive Psychology* 25 (4): 548–553.
- Diesen, Christian. 2008, "Förhörsteknik", i Bring, Thomas, Diesen, Christian och Alexandra Wilton Wahren. *Förhör*. 178-213. Visby: Norstedts juridik.
- Bullock, John. G. 2007. *Experiments on partisanship and public opinion: Party cues, false beliefs, and Bayesian updating*. Stanford.
- Christie, Nils. 1986. "The Ideal Victim", i *From Crime Policy to Victim Policy*, 17–30. Palgrave Macmillan, London.
- Dewey, John. 2008. *How We Think*. Vol. 8. The Later Works. Carbondale: Southern Illinois Press.
- Fahsing, Ivar A., Karl Ask, och Pär Anders Granhag. 2004. "The Man behind the Mask: Accuracy and Predictors of Eyewitness Offender Descriptions". *The Journal of Applied Psychology* 89 (4): 722–729.
- Festinger, Leon. 1962. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Goleman, Daniel. 2006. *Emotional Intelligence*. Bantam Books.
- Granhag, Pär Anders, Leif A. Strömwall och Sebastian Cancino Montecinos. 2013. "Polisens förhör med misstänkta". Rapport 2013:7. Göteborgs universitet: Psykologiska Institutionen.
- Granhag, Pär Anders, Leif A Strömwall och Anna-Carin Jonsen. 2003. "Partners in Crime: How Liars in Collusion Betray

- Themselves". *Journal of Applied Social Psychology* 33 (4): 848–868.
- Hartwig, Maria, Pär Anders Granhag, Leif A. Strömwall och Ola Kronkvist. 2006. "Strategic Use of Evidence during Police Interviews: When Training to Detect Deception Works". *Law and Human Behavior* 30 (5): 603–619.
- Hermanrud, Per 2009. "Kalla fakta: Fallet Tommy Karim". TV4.
- Hjertström Lappalainen och Eva Schwartz. 2014. "Konsten att lära av erfarenheten", i Burman, Anders (red.) *Den reflekterade erfarenheten: John Dewey om demokrati, utbildning och tänkande*, 98–113. Södertörns högskola: Södertörn Studies in Higher Education 5.
- Holmberg, Ulf och Sven-Åke Christianson 2002, Murderers' and sexual offenders' experiences of police interviews and their inclination to admit or deny crimes". *Behavioral Sciences & the Law* 20 (2): 31–45.
- Kronkvist, Ola. 2008. "Erkännande till varje pris? Förhörsmaterialers normativa råd som strider mot de mänskliga rättigheterna – en litteraturstudie", i Granér, Rolf och Paul Larsson (red.), *Policing in Scandinavia: Proceedings from the conference on police research in Växjö, August 2007*, 165–180, Linnéuniversitet, Polisutbildningen.
- . 2013. "Om sanningen skall fram: polisförhör med misstänkta för grova brott". Avhandling. Linnéuniversitetet, Polisutbildningen.
- Kuklinski, James H., Paul Quirk, Jennifer Jerit, David Schwieder och Robert Rich. 2000. Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship. *The Journal of Politics*, 62(3), 790–816.
- Lindholm, Torun. 2008. "Who Can Judge the Accuracy of Eyewitness Statements? A Comparison of Professionals and Lay-Persons". *Applied Cognitive Psychology* 22 (9): 1301–1314.
- Mann, Samantha, Aldert Vrij och Ray Bull. 2004. "Detecting True Lies: Police Officers' Ability to Detect Suspects' Lies". *Applied Psychology* 89 (1): 137–149.
- Mercier, Hugo, & Sperber, Dan. 2017. *The Enigma of Reason*. Harvard University Press.
- Nickerson, Raymond S. 1998. "Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises." *Review of General Psychology* 2 (2): 175–220.

- O'Sullivan, Maureen. 2003. "The Fundamental Attribution Error in Detecting Deception: The Boy-Who-Cried-Wolf Effect". *Personality and Social Psychology Bulletin* 29 (10): 1316–1327.
- Ross, Lee. 1977. "The Intuitive Psychologist And His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process". *Advances in Experimental Social Psychology* 10:173–220.
- Säljö, Roger. 2005. *Lärande i praktiken: ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Tarchys, Daniel. 2015. *Bergwallkommissionens betänkande*. Regeringen: SOU 2015:52.
- Vrij, Aldert och Hannah R. Firmin. 2001. "Beautiful Thus Innocent? The Impact of Defendants' and Victims' Physical Attractiveness and Participants' Rape Beliefs on Impression Formation in Alleged Rape Cases". *International Review of Victimology* 8 (3): 245–255.
- Vrij, Aldert. 2004. "Why Professionals Fail to Catch Liars and How They Can Improve". *Legal and Criminological Psychology* 9 (2): 159–81.
- Vrij, Aldert, Mann, Samantha, Robbins, Emma och Mark Robinson. 2006. "Police Officers Ability to Detect Deception in High Stakes Situations and in Repeated Lie Detection Tests". *Applied Cognitive Psychology* 20 (6): 741–755.
- Walsh, David och Rebecca Milne. 2007. "Perceptions of Benefit Fraud Staff in the UK: Giving P.e.a.c.e. a Chance?" *Public Administration* 85 (2): 525–540.

Läromedel från Södertörns högskola

1. Torell, Elin C., *Learning-based coastal management: Experiences from Tanzania*, 2004.
2. Lundén, Thomas, *On the boundary: About humans at the end of territory*, 2004.
3. Rönby, Johan, *Forntidsresan: Introduktion till arkeologistudierna*, 2005.
4. Ekström Von Essen, Ulla (red.), *Den goda polisen: Sju essäer om reflekterad yrkeserfarenhet*, 2009.
5. Blomberg, Gunilla & Wolrath Söderberg, Maria, *Dilemman i förhållningsrollen*, 2019.

”Det kan väl inte vara så svårt att hålla förhör, jag kan ju snacka med folk”, tänkte Gunilla Blomberg i början av sin poliskarriär. Men erfarenheten lärde henne snart att det är en komplex utmaning. Utöver kännedom om relevanta lagar kräver det bland annat psykologisk kunskap, kommunikativa strategier, tolkningsförmåga, förtrogenhet med rättssystemet och praktisk klokhet.

I den här essän analyserar Gunilla Blomberg, tillsammans med Maria Wolrath Söderberg, ett fall som ruskade om henne och som gjorde att hon kom att se på förhørsledarrollen på ett nytt sätt.

Södertörns högskola | www.sh.se/publications | publications@sh.se

